

EEN LOCKERE GOED-NIEUWSSHOW

HET PERSBELEID VAN DE KNVB TIJDENS HET WK VAN 1974

Profsport en media lijken voor elkaar geboren. Onder invloed van eerst de radio en later de televisie groeiden sportevenementen uit tot gebeurtenissen die de vrije tijd van miljoenen mensen beheersen. De eindronde van het wk voetbal is het meest bekeken televisie-evenement ter wereld. Vreemd genoeg is er in Nederland nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de manier waarop journalisten verslag uitbrengen van zo'n toernooi. Nog minder is bekend hoe voetbalbonden met de grote aandacht van de pers omgaan. Houden ze journalisten op een afstand, of zoeken ze juist toenadering, in de hoop op positieve berichtgeving over 'hun' elftal?

De finale van het wk voetbal van 1974 is tegelijkertijd het grootste trauma in de geschiedenis van de Nederlandse sport en de wereldwijd meest aansprekende prestatie van een Nederlands sportteam. Het sprankelende voetbal van Oranje werd wereldwijd bejubeld, en het is dan ook niet gek dat de Nederlandse sportpers lovend schreef over haar eigen elftal. De liefde ging zelfs zover, dat aan het eind van het toernooi het beruchte verhaal van *Bild* over een nachtelijk zwempartijtje van enkele internationals door de voltallige Nederlandse pers als schandelijke Duitse laster naar het rijk der fabelen werd verwezen. Het verhaal was enkel bedoeld om onrust in het Nederlandse kamp te stoken, was de communis opinio van de sportpers. Pas jaren later bleek, dat er wel degelijk wat gebeurd was in het zwembad van het Waldhotel in Hilstrup.

De KNVB nam in 1974 de relatie met de pers zeer serieus. Na enkele incidenten met de sportjournalisten in voorgaande jaren, werd voorafgaand aan het wk alles in het werk gesteld om de pers te vriend te krijgen en te houden. Dat lukte, bovendien werd het communicatiebeleid tijdens het wk na het toernooi een model voor veel (nationale) voetbalploegen. De uit 1974 stammende persinstuif, een open interviewsessie met alle spelers van het Nederlands elftal, wordt nog steeds georganiseerd, voorafgaand aan interlands van Oranje.

Was het persbeleid van de KNVB zo uitgekend dat de verslaggeving veranderde in een goed-nieuws-machine? Of speelden ook andere factoren een rol? Die vraag staat centraal in dit onderzoek. Voetballers begonnen in de jaren zeventig uit te groeien tot commerciële sportsterren en wisten de media te gebruiken om hun naamsbekendheid te vergroten. Andersom hadden media ook belang bij

interviews met de nieuwe sterren op het veld. Een interview met Johan Cruijff betekende een hoge oplage voor de nieuwe voetbalbladen, en goede resultaten van Oranje vormden een stimulans voor de oplage van dagbladen. Bovendien begon in de jaren zeventig een nieuwe generatie sportjournalisten, die in haar werk meer aandacht besteedde aan het persoonlijk leven van voetballers.

Waren de Nederlandse sportjournalisten wellicht terughoudend met het doorvragen naar de zaak omdat ze bang waren om hun toegang tot de sporters te verliezen of omdat ze bang waren dat negatieve berichtgeving de kansen van Oranje op de wereldtitel zou verkleinen?

Enkele jaren geleden zijn de archieven van de KNVB ondergebracht in het Nationaal Archief, alwaar ze door iedereen te raadplegen zijn. Journalist Auke Kok schreef onder meer aan de hand van deze archieven een schitterend boek over Oranje in Duitsland.¹ Hierin besteedt hij ook zijdelings aandacht aan de rol van de pers. Nadere bestudering van dit archiefmateriaal leverde echter interessante nieuwe perspectieven op. Die worden in dit artikel aangevuld met interviews met betrokkenen. Dat er ook parallellen bestaan met de gangbare voorlichtingspraktijk, blijkt uit bestudering van de dissertatie van Marja Wagenaar over het beleid van de Rijksvoorlichtingsdienst.²

Tijdens de regeerperiode van Den Uyl mocht de pers vooraan staan in het politieke debat. Journalisten mochten de premier thuis bellen, en zijn woordvoerder Gijs van der Wiel was 24 uur per dag aanspreekbaar voor journalisten. Ook stelde hij een wekelijkse persconferentie in na het kabinetsberaad op vrijdag, en gebruikte hij het wekelijkse ‘Gesprek met de minister-president’ om zijn beleid van ‘spreiding van kennis, inkomen en macht’ uit te dragen.³ Openheid was het parool in Den Haag. Ook bij de Lockheed-affaire koos Den Uyl voor openheid. Toen Amerikaanse kranten begin 1976 meldden dat prins Bernhard steekpenningen zou hebben aangenomen van de vliegtuigfabrikant, kondigde de premier op radio en televisie een onderzoek aan door een onafhankelijke commissie. Dit onderzoek werd na voltooiing volledig openbaar gemaakt, waarvoor Den Uyl veel lof kreeg.⁴

Ook andere bewindslieden waren in de jaren zeventig vrij makkelijk aanspreekbaar, zodat het politieke bedrijf beter zichtbaar werd voor het grote publiek. Geldt dit ook voor het ‘voetbalbedrijf’ dat Rinus Michels in 1974 naar de finale van het WK in Duitsland leidde? Door de landelijke dekking van de televisie en de successen van Ajax en Feyenoord in de jaren ervoor, groeiden voetballers uit tot sterren. Gingen zij ook op zo’n open manier om met de media? En werd er ook in de selectie gebruik gemaakt van de pers, bijvoorbeeld om tegenstanders zand in de ogen te strooien? De voetbalwereld is opener dan de politiek, dus wanneer het mediabeleid van de KNVB strookt met dat van de RVD, dan is dat contact nog inniger dan in de politiek. Dat maakt wellicht mediabeleid overbodig, maar de komst van grote aantallen onbekende buitenlandse journalisten was nieuw voor de bond. Het was immers in 1938 dat Oranje voor het laatst deelnam aan de eindronde van een WK.

De relatie tussen de voetbalwereld en de journalistiek is altijd een innige geweest. Niet voor niets beschrijven Huub Wijffjes en Eric Smulders de relatie tussen de sportwereld en de (audiovisuele) media als een symbiose.⁵ Deze kon ontstaan door verschillende factoren. Publiekssport en massamedia zijn beide vormen van tijdverdrijf die een belangrijke plaats in gingen nemen in het dagelijks leven na het bezinken van de Industriële Revolutie.⁶ Het populair worden van het bezoeken van sportwedstrijden gebeurde in dezelfde periode als de opkomst van de technologie van het bewegend beeld.⁷ Zowel de televisie als de topsport zijn uitgegroeid tot reclamevehikels voor het bedrijfsleven.⁸ Bovendien geldt in het bijzonder voor Nederland dat de doorbraak van televisie min of meer samenviel met de introductie van betaald voetbal.⁹

Door deze samenhang was het contact tussen de sportwereld en de journalistiek over het algemeen innig. Dat was te zien bij het WK, waar journalisten dagelijks over de vloer mochten komen om een praatje te maken met de voetbalsterren.

De gouden jaren van het Nederlandse voetbal

In het begin van de jaren zeventig brak voor het Nederlandse voetbal een ongevenaarde glorieperiode aan. Die kondigde zich al in de jaren zestig aan. In 1963 haalde Feyenoord als eerste Nederlandse club de halve finale van het Europacuptoernooi voor landskampioenen.¹⁰ Dit toernooi was op dat moment acht jaar oud. Het werd opgericht door het Franse sportblad *L'Équipe*, maar de organisatie kwam al snel in handen van de in 1954 opgerichte UEFA.¹¹ Feyenoord verloor in de halve finale van het Portugese Benfica, dat furore maakte met 'de zwarte parel' Eusebio. In 1969 haalde voor het eerst een Nederlandse club de finale. Ajax verloor daarin met 1-4 van AC Milan.

In 1970 was er voor het eerst in de geschiedenis van het Europese clubvoetbal een groot voetbalfeest in ons land: Feyenoord won de Europacup I, door na verlenging Celtic met 2-1 te verslaan. In het seizoen dat volgde, lag Feyenoord er al in de eerste ronde van de Europacup I uit, maar de kampioensbeker bleef in ons land, omdat Ajax met haar verrassende 'totaalvoetbal' Panathinaïkos wist te verschalken.¹² In dit totaalvoetbal vielen verdedigers ook aan, en verdedigden aanvallers mee. Het werd de eerste van drie Europacup-titels op rij. Johan Cruïff, de absolute sterspeler van Ajax, werd in 1973 bovendien uitgeroepen tot Europees voetballer van het jaar.¹³

In het licht van die resultaten was het vreemd dat het Nederlands elftal nog steeds niet vertegenwoordigd was op de grote toernooien. Zowel voor het WK van 1970 als het EK van 1972 werd Oranje in de voorrondes uitgeschakeld.¹⁴ Maar deze keer zou het lukken, hoewel moeizaam. Want het Nederlands elftal speelde geen fantastisch voetbal in de kwalificatiepoule met IJsland, Noorwegen en België, maar haalde wel voor het eerst sinds 1938 de eindstrijd. De twee Scan-

dinavische landen werden ruim verslagen, tegen de Belgen werd twee keer gelijkgespeeld. De voorrondewedstrijden maakten bij het publiek weinig enthousiasme los, vanwege het vertoonde spel. ‘Tussen 1954 en 1974 was het Nederlands elftal zelden meer dan een samenraapsel van goede voetballers geweest – een telkens wisselend gezelschap dat nooit een strijdbare eenheid vormde als de weerstand groot werd’, schrijft Auke Kok.¹⁵ Het bleef in november 1973 dan ook stil op de tribunes, na het behalen van de eindronde in Duitsland. Dit tot ergernis van Johan Crujff, die net gewend was aan de kolkende mensenmassa in stadion Nou Camp in Barcelona, waar hij sinds een jaar voetbalde.

De successen van de Nederlandse ploegen betekenden de definitieve doorbraak van voetbal als publiekssport voor de massa. Dit kon gebeuren omdat begin jaren zeventig in de meeste Nederlandse huiskamers een televisie stond. In 1967 kwamen de eerste kleurentelevisies op de markt. Er werd aanvankelijk zeven uur kleurentelevisie per week uitgezonden, en de klassieker Ajax – Feyenoord was de eerste voetbalwedstrijd die in kleur de ether in ging.¹⁶ Hoewel het aantal kleurentelevisies in het begin – vanwege de hoge aanschafprijs – nog laag was, nam de populariteit van voetbalwedstrijden in kleur snel toe. Fabrikanten speelden hier slim op in. Philips adverteerde in de aanloop naar het WK wekenlang in *Voetbal International (VI)* met een advertentie van een dubbele pagina om haar nieuwste toestellen aan de man te brengen.¹⁷ De elektronica winkels stonden vol met nieuwe televisies. Slimme kroegbazen maakten reclame met hun pas aangeschafte kleurentoestel om voetballiefhebbers naar hun café te lokken.¹⁸

‘In deze tijd is het voetbal zo populair geworden als het nu is’, zegt Marina Witte, de huidige directeur van de Nederlandse Sport Pers (NSP).¹⁹ Ze maakte die periode mee als medewerker van reclamebureau Markos. Dat bedrijf was eraan de WK-kwalificatie van Oranje als de kippen bij om bij de KNVB een voor Nederland nieuw fenomeen te introduceren: sportmarketing. Het bureau van ex-autocoureur Maarten van Wamelen had een plan opgesteld om de KNVB te helpen met het inzamelen van geld om het WK te betalen. Door de verkoop van WK-paspoorten aan voetbalfans kon de voetbalbond een hoop geld verdienen, spiegelde de voormalig autocoureur het bondsbestuur voor. Het paspoort bestond uit een kaartje met het wedstrijdprogramma, een oranje sticker en voordeelcoupons. De tijd was er echter niet rijp voor. ‘In de relatie voetballer-fan draait alles om identificatie, en gezegd moet worden dat Oranje al twintig jaar een rommeltje was waarmee liefhebbers zich moeilijk konden vereenzelvigen’, schrijft Kok.²⁰

Het paspoort hoefde dan ook niet te rekenen op een warme ontvangst in de pers. Niet alleen was er nog geen echt ‘Oranje-gevoel’. Je had er weinig aan, het kostte te veel geld, en de mensen waar het geld bestemd voor was, hadden al genoeg. ‘Het eeuwige gejam van de Ajax-spelers om steeds meer geld kotsen de mensen zo langzamerhand uit’, vatte een lezer het samen in een ingezonden brief in de VI.²¹ Ook andere manieren om geld binnen te halen, hadden niet zoveel succes. De AVRO organiseerde in februari 1974 twee avondvullende quiz-

programma's waarvan de opbrengst ten goede zou komen van het Nederlands elftal, maar deze brachten samen niet meer dan veertigduizend gulden op. Omdat een deel van dit geld bestemd was voor de bond en de voetbalclubs die internationals leverden, kwam er slechts twaalfduizend gulden terecht bij het elftal.²²

Er was echter veel meer geld nodig voor Oranje, omdat de spelers die de kwalificatie hadden bewerkstelligd, nog op een groot deel van hun wedstrijdpremies wachtten. Ze hadden op de pof gevoetbald voor de bond, die weinig inkomsten kon halen uit de interlands door de geringe belangstelling.²³ De geldproblemen van de voetbalbond zouden nog tot kort voor het vertrek naar Duitsland de gemoeieren bezighouden. Toen dreigden de spelers, onder aanvoering van Crujff, niet af te reizen wanneer de KNVB niet met meer geld over de brug zou komen. Bovenop de nog niet betaalde kwalificatiepremies, vonden de spelers de wedstrijdpremies tijdens de eindronde te laag. De pas aangetreden 'supervisor' Rinus Michels koos partij voor de spelers en dreigde zelfs nog even met opstappen. Die druk zorgde er uiteindelijk voor dat de KNVB overstag ging.²⁴

Het WK-doel: optimale communicatie (en de titel)

Voor de KNVB was het bereiken van een groot toernooi iets nieuws. Het was 36 jaar geleden dat Oranje zich voor het laatst had geplaatst voor de eindronde van het Wereldkampioenschap. In Zeist werd dan ook een speciale commissie ingesteld, die de voorbereidingen voor de trip naar Duitsland moest treffen. Het WK-bureau, zoals de commissie werd genoemd, bestond uit leden van het bondsbestuur en werd voorgezeten door Jacques Hogewoning, voorzitter van het sectiebestuur Betaald Voetbal. Dit bestuur stelde een groep medewerkers samen die zich bezig ging houden met het communicatiebeleid. Onder leiding van secretaris-penningmeester Henk Burgwal zouden op het WK vijf mensen zich bezig gaan houden met de ontvangst van de pers: bestuurslid Hans Hamstra (op het WK verantwoordelijk voor de buitenlandse pers), Evert Grifhorst (ontving op het WK de binnenlandse pers), voornoemde Maarten van Wamelen (hield zich bezig met radio- en televisieverslaggevers) en twee secretaresses: Marijke Andries en Liesbeth Meuleman (de dochter van KNVB-voorzitter Meuleman).²⁵

De doelstellingen van de leiding van het WK-bureau, het 'bestuur WK' waren opvallend. Het ging uit van 'twee ambitieuze punten'. Het eerste, 'wij worden wereldkampioen', leek vooraf wat opportunistisch, maar dat opportunisme kan verklaard worden uit de successen van Feyenoord en Ajax. Het tweede punt op de KNVB-agenda was een poging tot afrekening met negatieve herinneringen aan het verleden. 'De communicatie moet optimaal zijn.'²⁶ De KNVB vond dat het aan goede communicatie nogal schortte. In de steeds verder professionaliserende voetbalwereld bleef de KNVB achter. Bij persconferenties ging het er soms chaotisch aan toe, zoals na de oefenwedstrijd tegen Oostenrijk in maart 1974. Er

was onduidelijkheid onder de journalisten over het aanvangstijdstip, en de persconferentie was aanvankelijk gepland op een tijdstip dat veel voetbaljournalisten een Europacup-duel van Feyenoord volgden. Bovendien wist niemand binnen de bond wat er precies stond te gebeuren, zo evalueerde het bondsbestuur nadien. ‘Improvvisatie heeft de zaak enigszins gered, maar kort samengevat kan worden gesteld dat het een slechte show is geweest van de KNVB.’²⁷

Joop Niezen, in die jaren hoofdredacteur van *Voetbal International/Goal* en voorzitter van de Nederlandse Sport Pers, heeft twee verklaringen voor wat in de pers regelmatig werd aangeduid als het ‘amateurisme’ van het conservatieve bondsbestuur.²⁸

‘De KNVB had het probleem, dat ze als organisatie de belangen van een miljoen voetballers vertegenwoordigde, niet alleen die van de profspelers en het Nederlands elftal. Je loopt daarom altijd een beetje achter de feiten aan vergeleken met het topvoetbal. Dat was toen zo, dat is nu zo en dat zal waarschijnlijk altijd wel zo blijven.’²⁹

De tweede verklaring schuilt in een veranderde houding van de Nederlandse sportjournalisten.

‘In die jaren rammelde er een nieuwe generatie voetbaljournalisten aan de poort, waar ik ook deel van uitmaakte. Die generatie had veel minder op met bobo’s dan de vorige, wij stonden dichterbij de leefwereld van de voetballers. Die hadden we, door de successen van Feyenoord en Ajax, ook beter leren kennen. De vakpers kreeg in die jaren een goede band met veel voetballers.’

Ook Stokvis wijst op deze veranderde houding van de journalistiek, die hij (overigens zonder toelichting) dateert vanaf 1965.³⁰ Hij schrijft dat sportjournalisten zich minder gingen beschouwen als volwassenen ten opzichte van ‘sportjongetjes en -meisjes’.³¹ Zo kon het gebeuren dat een gedesilluseerde Johan Neeskens zich na de kwalificatiewedstrijd tegen België in Deurne naar huis liet rijden door Maarten de Vos, sterverslaggever van *De Tijd*. Hij had alles gegeven, maar kreeg na de wedstrijd slechts kritiek te verwerken. Hij troostte zich in de auto van De Vos met muziek van de Rolling Stones.³²

Zo’n innige relatie was geen gemeengoed, zeker niet met de clubbesturen en de technische staf. Dat bleek wel op 2 april 1974, tijdens de ‘Nationale publiciteitsdag’ die de NSP organiseerde op het KNVB-Sportcentrum in Zeist. De NSP hield begin jaren zeventig regelmatig congressen met vertegenwoordigers uit de sportwereld, en op deze bijeenkomst stond de relatie tussen de journalistiek en de voetbalwereld centraal.³³ De dag werd georganiseerd omdat journalisten klaagden over de houding van clubbesturen ten opzichte van de pers. Die was nogal opportunistisch, staat geschreven in het verslag van die dag.³⁴

De voetballerij erkende weliswaar het recht van vrije nieuwsgaring, maar dat vertaalde zich niet in het scheppen van voorwaarden waaronder de pers optimaal kon functioneren. In het verslag van de dag schrijft de NSP: 'Helaas moet worden vastgesteld, dat de condities nogal wijzigen al naar gelang de verhouding met de pers, de ranglijstpositie, eventuele moeilijkheden binnen de club et cetera.'³⁵ Het kwam naar de mening van de journalisten te vaak voor dat trainers of bestuursleden de pers niet te woord wilden staan.

Het voetbal professionaliseerde, maar de omgang met de pers bleef achter, aldus Anton Witkamp, chef sport van *De Telegraaf*. 'Men blijft vooralsnog de pers in de Nederlandse sportwereld liever zien gaan dan komen. Behalve wanneer de stadions moeten worden volgeschreven.' Ook NCRV-radioverslaggever Chris van Leeuwen wees op de promotie-functie die de media voor het voetbal hebben. 'Wij zijn door ons werk – meer nog dan de krant – onderdeel van uw voetbalbedrijf. Niet dat wij altijd in uw koor meezingen, gelukkig niet, maar wij zijn één van de wegen waarlangs u uw voetbalproduct moet verkopen.'³⁶

Van Leeuwen had ook kritiek op de spelers van het Nederlands elftal. 'Waar bleven ze bijvoorbeeld na die befaamde geldbespreking [over de wedstrijdpremies – JWN] in Utrecht? Dat was toch ongelofelijk? Wij verwachten niet dat u nieuws op een presenteerblaadje aanlevert. (...) Alleen, voedt uw spelers op.'³⁷

Die boodschap was al eerder overgekomen in Zeist, getuige de besprekingen van het bestuur WK, waarvan de verslagen te vinden zijn in het archief van de KNVB.³⁸ De bond kreeg namelijk veel aanvragen voor informatie over de Nederlandse WK-selectie. In februari '74 kreeg de bond een brief van het ministerie van Buitenlandse Zaken, waarin de ambassadeur in Uruguay vroeg naar foto's en dia's van het Nederlands elftal, om Nederland te promoten.³⁹ Ook vroegen in die maanden al verschillende buitenlandse journalisten om een accreditatie voor het Nederlandse trainingskamp.

De KNVB nam het voeren van public relations daarom serieus. In de KNVB-nota *Kanttekeningen bij een pr-model* is de toon haast filosofisch van inslag, wat er op duidt dat public relations een nieuw fenomeen was voor de voetbalbestuurders in de bossen bij Zeist.

'De uitvinder van de spiegel en de ontdekker van public relations zijn beiden onbekend. De eerste moet de geschrokken man tot zelfbewustzijn hebben gebracht, de tweede veroorzaakt nog steeds bijna hetzelfde effect op het management van de twintigste eeuw.'⁴⁰

Het was volgens de – onbekende – auteur een modern begrip geworden sinds het voeren van public relations zich van de industrie uitgebreid had tot het onderwijs, de staat, en maatschappelijke organisaties.⁴¹

De bond stelde een voortvarend pr-model op, waarbij uitgebreid aandacht werd besteed aan alle groepen die de KNVB zou ontvangen tijdens het WK. Het

bondsbestuur en het bestuur WK namen de contacten met de FIFA, de vips en het corps diplomatique op zich, terwijl Michels en het bestuur WK zich zouden ontfemen over de perscontacten. Dit laatste zou alleen anders gaan dan de bond zich vooraf had voorgesteld. Dat kwam omdat Michels de zaken met de pers zelf regelde en het WK-bureau passeerde. Hij had als trainer van Ajax ten tijde van de successen in de Europacup en daarna als coach van Barcelona veel te maken gehad met overstelpende media-aandacht. Het bestuur WK van de bond zag zo haar voorbereiding in rook opgaan. Het legde zich daar bij neer, omdat Michels als voorwaarde had gesteld dat hij en hij alleen de zaken mocht regelen die hij wilde regelen.

Ook bij de komst van Michels naar het Nederlands elftal speelde contact met de pers een rol, zegt Joop Niezen.

‘Ik heb daar een – eigenlijk oneigenlijke – rol in gespeeld. Voetbalkenners waren het er al een tijdje over eens, dat je met de bondscoach Fahrdonc en assistent-coach Van der Hart niet naar het WK kon. Die konden dat niet aan. Maar het bestuur van de KNVB wilde en kon het tweetal niet opzij schuiven, omdat er een contract was. Jacques Hogewoning, de voorzitter van de sectie Betaald Voetbal, vond ook dat er een andere bondscoach moest komen.’⁴²

Niezen kende Hogewoning goed. ‘Op zondagavond belde ik altijd vlak voor het sluiten van de VI met hem. Dan had hij een paar glazen op en werd hij loslippig. Zo hebben we menige primeur binnengehaald.’ Het tweetal sprak een keer over de positie van de bondscoach en kwam al filosoferend uit bij Rinus Michels. Hij zou eventueel beschikbaar zijn voor het WK. Om het KNVB-bestuur zo ver te krijgen dat het de in Barcelona werkzame trainer zou benaderen, bedachten Hogewoning en Niezen een plannetje.

‘Ik zou na de loting in Frankfurt een interview voor de VARA-radio houden met Burgwal, waar Hogewoning ook bij zou staan. Daar zouden we hem dan een beetje overvallen met de harde werkelijkheid. Zo van: nu gaat het echt gebeuren; Fahrdonc, Van der Hart, durf je het aan? Zo is het gegaan. Ik zei: Michels zou beschikbaar kunnen zijn, is het niet een goed idee hem te benaderen. Toen liet Hogewoning volgens afspraak het woord “supervisor” vallen. En dát subtiele verschil: Fahrdonc was wel de bondscoach, zijn belangen bleven formeel overeind, maar er was een supervisor die er boven zou komen te staan, maakte dat Burgwal om ging. Een dag later zat Burgwal in Barcelona.’⁴³

Michels werd benoemd tot supervisor, en zou tussen de wedstrijden door op en neer vliegen naar Spanje, waar hij met zijn ploeg nog bekerverplichtingen had.

Deze anekdote behoeft enige nuance. Kok schrijft dat Burgwal Fahrdonc inderdaad de hand boven het hoofd hield (ook omdat veel topspelers wegliepen met de niet echt strenge coach), maar de secretaris-penningmeester liet in no-

vember 1973 een intern onderzoek uitvoeren naar de positie van de Tsjechische coach, nadat Barry Hulshof en Willem van Hanegem in de pers vernietigende opmerkingen over hem hadden gemaakt. Daaruit bleek al snel dat niemand er vertrouwen in had dat het WK onder zijn leiding een succes zou worden. De KNVB benaderde Ernst Happel, omdat ze dacht dat Michels niet beschikbaar was vanwege zijn werk in Barcelona, maar Happel werd meteen afgeschreven nadat hij in VI pleitte voor het gebruik van drank en tabak tijdens het WK.⁴⁴ Het KNVB-bestuur was dus wel degelijk bezig met het vinden van een nieuwe coach. Eind januari werd Michels in Zeist gepresenteerd als ‘supervisor’, een term die gedurende het hele toernooi overeind zou blijven. Fahrdonc werd feitelijk gedgegradeerd tot assistent-coach, Van der Hart tot scout.⁴⁵

De pr-campagne van de KNVB trad al voor de aanstelling van Michels in werking. In een vertrouwelijke ‘werkstuk’ over het Nederlands Elftal en het WK werd het doel duidelijk geformuleerd. ‘We moeten onze invloed uitoefenen om een zo groot mogelijk aantal journalisten te accrediteren.’ Om via de pers het Nederlandse publiek warm te maken voor het WK, organiseerde de voetbalbond een persreis naar de loting in Frankfurt.⁴⁶ Hoeveel journalisten meegingen is niet na te gaan in de archieven. Niezen reisde in ieder geval niet mee, hij ging met collega’s van VI per auto naar Duitsland. Hij miste zo de KNVB-Sportpers Kwis, die de bond georganiseerd had om de tijd van de busreis te doden. Het was meer een voetbalpool dan een quiz, de sportjournalisten mochten een gokje wagen wie de aanvoerders van de groepen zouden worden, of Nederland de openingswedstrijd tegen wereldkampioen Brazilië zou spelen en in welke groep Oranje zou worden ingedeeld. In tegenstelling tot het vragenbriefje heeft de uitslag de archieven niet gehaald.⁴⁷

Perschef Evert Grifhorst, die in Duitsland de contacten met de nationale pers zou gaan beheren, probeerde een vriendschappelijke verhouding met de pers te onderhouden. Hij kende een groot deel van de sportpers, omdat hij voor zijn carrière bij de KNVB chef sport was bij *Het Vrije Volk*. Bij de KNVB was hij daarna in dienst getreden als hoofdredacteur van het bondsblad *De KNVB-er*, en zo werd hij perschef. Maar hij beschouwde zich toch ook nog steeds als een journalist, getuige de aanhef ‘waarde collegae’ op een uitnodiging voor een persconferentie.⁴⁸

Die vriendelijkheid werd niet door iedereen gewaardeerd. Want Grifhorst was soms wat te vriendelijk. Zeker in de ogen van jonge journalisten, aldus Niezen.

‘Het was een eigenaardige man, nog heel erg van het oude stempel. Hij kon het goed met de bobo’s vinden, dat kwam vanuit zijn periode bij *Het Vrije Volk*. Maar in ’74 was zijn manier van werken een beetje gedateerd. Als hij je een kleine gunst had verleend, gaf hij je zo’n vriendschappelijk klopje, net iets te hard. Dat was niet meer van deze wereld. De jonge generatie ging heel anders met bronnen om, veel zakelijker.’⁴⁹

*WK voetbal 1974, Nederlands elftal in Hilstrup; Rinus Michels met journalisten, 4 juli 1974.
Bron: Beeldbank Nationaal Archief, collectie ANEFO.*

Net als de rest van de bestuurders in Zeist was Grifhorst enigszins bevreesd voor de eigengereide Michels. Het was niet langer vanzelfsprekend dat het pr-plan waar hij aan gewerkt had, ook uitgevoerd zou worden. Michels gedroeg zich op alle gebieden als supervisor, hij verordonneerde bijvoorbeeld dat het bondsbestuur niet mocht logeren in het Waldhotel in Hilstrup, vlak onder Münster, waar de spelers verbleven. Ook op het gebied van de perscontacten nam hij de beslissingen. Misschien was het daarom dat Grifhorst in een telefoongesprek met Niezen weinig goede hoop zei te hebben op een goed persschema voor interviews en persconferenties. Niezen belde uit hoofde van de functie van voorzitter van de NSP. Dat was hij toen ongeveer een jaar.

‘Ik vroeg Evert, die ik nog kende vanuit de Arbeiderspers [waarvan zowel *VI/Goal* als *Het Vrije Volk* deel uitmaakte –jwn] hoe we de persconferenties gingen regelen in Duitsland. “Dat lukt je nooit”, zei hij. Dat kon-ie wel zeggen, maar we moesten toch iets doen? Hij antwoordde toen dat ik dan Michels maar op moest bellen, zo van “ga jij maar lekker op je bek”. Ik heb dat toen maar gedaan, Michels begreep mijn vraag en nodigde me uit in Zeist.’

Niezen was er naar eigen zeggen snel uit met de supervisor. ‘Binnen twintig minuten. Michels had een hekel aan persconferenties, maar hij wist dat hij niet

om de media heen kon.’ De oplossing vonden de twee in een ‘pers-instuif’.⁵⁰ Behalve op wedstrijd- en reisdagen, was de pers dagelijks een uurtje welkom in het Waldhotel in Hilstrup. Daar konden journalisten spreken met de spelers en de staf van het Nederlands elftal, in plaats van de dagelijkse persconferentie ‘achter de grote tafel’ die de KNVB voor ogen had. Dit was voor zowel Michels als de pers een goede oplossing. De journalisten konden ieder hun eigen vragen stellen en hun eigen verhaal maken, zonder dat tientallen collega’s meeluisterden. Voor Michels en de spelers was na een uurtje wat betreft de media de kous af.

‘Bij Michels stond één ding centraal, zowel in het voetbal als in het randgebeuren. Alles moest doelmatig zijn’, zegt Niezen. De pers-instuif was zowel doelmatig voor de voetballers als voor de pers. Alle media-aandacht moest er in worden afgehandeld, zowel de reguliere interviews als de columns, die sommige voetballers in kranten en weekbladen hadden. Voor het WK had het bondsbestuur nog haar vraagtekens gezet bij deze stukjes, die vaak door ghostwriters bij de kranten werden geschreven op basis van een dagelijks gesprek. ‘Het resultaat in de krant kan mogelijkwijze tot ontstemming aanleiding geven’, dachten de opstellers van het WK-draaiboek.⁵¹ Zij hadden vanuit dit oogpunt overwogen om de stukjes door hun eigen pr-dienst te laten maken, maar hier van afgezien omdat ze geen exclusieve berichten wilden maken. Michels had echter geen problemen met de dagboekstukjes.

In de oefencampagne verliepen de perscontacten niet altijd zoals Michels voor ogen had. Na de wedstrijd tegen HSV in Hengelo was een persconferentie gepland in een sporthal, en VI maakte prompt melding van de voor Michels onwenselijke gang van zaken. Hij ‘doceerde eenzaam’ in een lege sporthal, met de pers op de tribune. Het blad stak zijn bewondering voor de kampioenencoach niet onder stoelen of banken. ‘Zijn praatje was desondanks indrukwekkend.’⁵² Ook de andere media waren positief over Michels. Hij werd voor het WK in de media afgeschilderd als ‘een bakken van rust en gezag in een zee van hectische onkunde, een vakman te midden van de KNVB-prutsers’.⁵³

Omslag in de publieke opinie: de geboorte van het ‘Oranjegevoel’

Hoewel er in de pers bewondering was voor Michels, hadden de meeste Nederlanders weinig verwachtingen van Oranje op het WK. Niet het Nederlands elftal, maar Ajax was het symbool van avontuur, onoverwinnelijkheid, jongensachtigheid en glamour, schrijft Kok. Een hele generatie voetballiefhebbers was opgegroeid met oranje als de kleur van verlies. In Nederland heerste het beeld dat ‘de ondergang nooit ver weg was wanneer de spelersbus de hekken van het KNVB Sportcentrum in Zeist uitreed’.⁵⁴

Zo was de publieke opinie ook kort voor het WK, hoewel de journalisten die het Nederlands elftal volgden positieve geluiden lieten horen. Zo schreef Niezen dat Oranje tegen Argentinië weliswaar geen briljante wedstrijd had gespeeld,

‘maar de aanzet tot het totaalvoetbal dat Ajax in haar beste tijd onder Michels speelde, zat er bij vlagen volledig in’. Ondanks deze positieve geluiden liet het publiek het afweten bij de oefenwedstrijden die het Nederlands elftal in eigen land afwerkte. Bij de wedstrijd tegen Argentinië in Amsterdam zaten twintigduizend mensen op de tribune, anderhalve week later bleef ook in de Kuip meer dan de helft van de plaatsen onbezet bij de wedstrijd tegen Roemenië.⁵⁵

Oranjekoorts was in 1974 dus nog een onbekend begrip in ons land, maar in de kranten was kort voor het kampioenschap toch enige verhoging waarneembaar. Alle dagbladen kwamen met speciale bijlagen over het aanstaande toernooi. Hierin werden niet alleen de deelnemende landen en de spelers van het Nederlands elftal voorgesteld. Zowel in het *Algemeen Dagblad* als in *De Telegraaf* werd met pasfotootjes de journalistieke equipe geïntroduceerd, die het kampioenschap zou gaan verslaan. Dit gebeurde ook in VI. In het *Algemeen Dagblad* (AD) werd bovendien de NOS-ploeg voorgesteld aan de lezers.⁵⁶ Dat NOS-verslaggever Theo Koomen een column schreef voor het AD, kan een verklaring zijn voor deze introductie. De krant had ook oud-scheidsrechter Leo Horn gestrikt als speciale verslaggever.

De internationals ergerden zich aan het gebrek aan enthousiasme bij de supporters. Ruim twee weken voor het vertrek naar Hilstrup beklagde Arie Haan zich tegenover journalisten: ‘Als ik door Amsterdam loop en ik begin over de [oefen- jwn]wedstrijd tegen Argentinië, dan weten ze niet waar ik het over heb.’⁵⁷ En de mensen die wel naar de oefenwedstrijden kwamen, begonnen langzaam met hun handen te klappen als het wedstrijdtempo inzakte, om Oranje tot inspanning te manen. Cruijff moest er niets van hebben. ‘Wij werken ons rot, en wat krijg je daar voor terug? Een publiek dat zich ijselijk stil houdt of dat irriterend gaat klappen. Daar jut je geen spelers mee op.’⁵⁸

Het ontbreken van een legioen liep parallel aan het ontbreken van aansprekende resultaten van Oranje. Maar nu het Nederlands elftal er weer bij was op een WK, dat bovendien in buurland Duitsland gehouden werd, was er een omslag te merken. Het toernooi ging onder de zichtbare oppervlakte leven bij de Nederlanders. En zo zaten er op zaterdag 15 juni in Hannover toch 25 duizend Nederlanders op de tribune van het Niedersachsenstadion, bij de eerste WK-wedstrijd van Nederland sinds 1938. Zo’n massale Oranje-aanhang die de grens over ging was er eigenlijk sinds de Watersnoodwedstrijd in 1953 niet meer geweest – behalve dan drie jaar daarna, toen Nederland in Düsseldorf wereldkampioen Duitsland versloeg. ‘Uittochten waren voorbehouden aan Feyenoord en Ajax, of aan de schaatsers Kees Verkerk en Ad Schenk’, schrijft Kok over de sensatie die zich toen voltrok. ‘Toen is het begonnen; wat nu gewoon is – een uittocht voor het Nederlands elftal.’⁵⁹

De vijfentwintigduizend fans in Hannover vormden nog maar het begin van een lange file Nederlandse nummerborden op de Autobahn, en een kleine voorbode van de overvolle treinen met in het oranje uitgedoste supporters. Want hetvoetbal van de Nederlanders was fenomenaal. Auke Kok geeft een mooie be-

schrijving van wat sinds het WK van 1978 in Argentinië het 'Clockwork Orange' wordt genoemd.⁶⁰

'Het spel van Nederland – al na een half uur na de aftrap door de Engelse televisiecommentator een *football exhibition* genoemd – en Uruguay – 'zij hebben hun reputatie thuisgelaten' – was in een notendop dit: een Uruguayaans been gaat naar achteren om de bal te trappen, waarna de voorwaarts bewegende voet helemaal niets raakt omdat een Nederlander de bal allang heeft afgepakt. Grote kans dat de Nederlander het spel daarna versnelde.'⁶¹

Na de wedstrijd tegen Uruguay waren bij reisbureau Maduro in Den Haag, dat namens de KNVB de officiële kaartverkoop verzorgde, de toegangsbewijzen voor wedstrijden van het Nederlands elftal niet meer aan te slepen. Han Stork van Maduro reisde per auto naar het hoofdkwartier van de Duitse toernooiorganisatie in Frankfurt, kocht er voor duizenden guldens aan kaarten en sjeesde per auto terug naar Nederland, waar de politie een oogje toekneep.⁶² Bij aankomst bleek de nieuwe voorraad al snel ontoereikend voor de gigantische vraag. Naarmate het toernooi vorderde, verschenen dagelijks berichten in de dagbladen over de beschikbare voorraad kaarten.

Het randgebeuren rond het Nederlands elftal zorgde voor een welkome afwisseling op de pure voetbalverhalen in de krant. De problemen rond de kaartverkoop waren daarvan misschien wel het meest serieuze voorbeeld. Triviale feitjes haalden met gemak de kolommen. Zo kwam de krantenlezer er in juni 1974 achter dat Johan Neeskens alleen schnitzels lustte (een primeur van Henny Korver van *De Telegraaf* die door veel kranten werd overgenomen) en wie het *AD* las, kreeg een routebeschrijving met plattegrondje en toeristische tips van de speelsteden die Oranje aandeed. Deze zijsprongetjes hadden alles te maken met de opkomst van de televisie als overheersend medium in de sportjournalistiek: kranten gingen op zoek naar mogelijkheden om de verslaggeving over het WK te verbreden. Het standaard-wedstrijdverslag was niet meer afdoende, de geschreven pers ging op zoek naar substituten. Niet alleen de voetbaltechnische zaken kregen veel aandacht, ook de beleving van het publiek kwam uitgebreid aan de orde, net als later in het toernooi de 'ontwrichting van de samenleving' door de massale belangstelling voor Oranje. Dit was voor Nederlanders een nieuwe ervaring.

Een verslaggever van het *Nieuwsblad van het Noorden* schreef in een paginalange beschouwing over het net begonnen WK hoe zijn werk door de televisie was veranderd. 'Sportjournalistiek is in de komende weken meer dan ooit het in eigen woorden navertellen van wat iedereen al gezien heeft.'⁶³ *Faits divers* waren daarbij een welkome afwisseling. De Groningse krant getuigde ook op een ander front van een scherpe blik. Het had voor de wedstrijden van Oranje in de eerste ronde een busreis georganiseerd voor haar lezers. De plaatsen waren razendsnel uitverkocht.⁶⁴

De pers-instuif: ‘Wij zijn een voorbeeld voor de anderen’

Dat Johan Neeskens alleen maar schnitzels at in het trainingskamp, wist Henny Korver omdat hij tijdens een pers-instuif Henk Post had geïnterviewd, de kok van het Nederlands elftal. De man die met Michels de pers-instuif geregeld had, at op maandag 10 juni Salade Nicoise en Steak au poivre in het restaurant van hotel An der Messe in Frankfurt, nadat hij eerder die dag in Motel Arnhem – ‘met vier weken Duitsland voor de boeg – een laatste Nederlandse uitsmijter’ genuttigd had. Joop Niezen was er in zijn wk-dagboek in VI eerlijk over dat hij die dag teveel had gegeten.⁶⁵

Pas de dag na Nederland-Uruguay bezocht hij voor het eerst de pers-instuif, de week ervoor was hij te druk met het regelen van de accreditaties voor zijn blad en voor de NOS, en met het interviewen van bondsbestuurders op het FIFA-congres in de Frankfurter Messe. Daar werd de Braziliaan João Havelange gekozen tot nieuwe leider van de wereldvoetbalbond. Onder zijn leiding zou het voetbal zich ontwikkelen tot de miljardenindustrie die het nu is.⁶⁶ Daar was in 1974 nog niets van te merken, het enige dat Niezen opviel was het luide applaus en het gejuich van Braziliaanse journalisten.⁶⁷

In het Waldhotel in Hilstrup trof hij een journalistieke drukte van jewelste tegenover een ontspannen Nederlands elftal aan.⁶⁸ ‘Oranje een half uur te laat op de pers-instuif. Michels zit dan ook in Spanje. Ontspannen babbelen met wat ineens Oranje-helden zijn. (...) Leuk gewerkt voor LANGS DE LIJN. De spelers gaan vissen, tennissen of terrasje zitten.’⁶⁹ Ook Herman Kuiphof, destijds televisiecommentator voor de NOS, heeft goede herinneringen aan de persinstuif. ‘Dat ging heel informeel’, herinnert hij zich. ‘Iedereen liep daar rond, en je maakte een praatje met deze en gene.’⁷⁰ De journalisten waren dagelijks rond het middaguur welkom en konden bij spelers en staf aanschuiven voor een interview. Na één, anderhalf uur moesten ze dan het terrein van het hotel weer verlaten. Maar als Michels er niet was, werd met die afspraak wel eens de hand gelicht. ‘Als het donker werd en zij aan tafel gingen, dan ging ik eens weg of zat ik nog in de hal te wachten en dan kreeg ik een portie braadworst toegeschoven’, zegt Eddy Poelman, toen verslaggever voor *De Tijd*.⁷¹

Ook Joop Niezen bracht regelmatig lange middagen door in het Waldhotel, en eenmaal overnachtte hij er zelfs. Omdat de NOS een zendinstallatie had geplaatst in de Breughelzaal (waar de instuif plaatsvond), hadden hij en zijn collega’s van de omroepen toestemming om langer in het hotel te blijven, om gemonteerde items door te spelen naar de studio in Hilversum of om rechtstreeks een beschouwing te geven. De zendinstallatie bezorgde de omroepjournalisten een bevoorrechte positie bij de spelers.

‘Wij boden de voetballers aan om via de lijn met Hilversum naar huis te bellen. Dat wilden ze wel, ze hadden geen telefoon op de kamer en de enige tele-

foon in het hotel stond midden in de hal, in het zicht. Dan kwamen ze bij ons en via de technicus in Hilversum werden ze doorgeschakeld met thuis. En daarna maakten we 'n praatje. Zo hoorde je nog eens wat.⁷²

Voor de schrijvende journalisten had de KNVB zelf voorzieningen getroffen. Er waren telefoonlijnen aangelegd, en er werden zes werkplekken gemaakt voor schrijvende journalisten, waar zij hun verslagen en interviews konden uitwerken op gereedstaande schrijfmachines. Op aanvraag kon de pers ook gebruik maken van de telex van het WK-bureau.⁷³ Dat bureau gaf alle journalisten die zich geaccrediteerd hadden ook dagelijks het programma van de selectie. Dit werd in het Nederlands opgesteld en per telex verzonden naar Universal News Services. Bij deze telexdienst werden de teksten automatisch vertaald en binnen veertig minuten in de gewenste talen teruggeseind naar Hilstrup, waar ze op een prikbord kwamen te hangen. De persbulletins werden via deze telexdienst ook doorgestuurd naar persbureaus, redacties en stadions. Ook de perscentra werden via deze dienst bereikt, omdat het perscentrum van de toernooiorganisatie in Frankfurt volgens de KNVB niet berekend bleek op deze taak.⁷⁴ Op de persinstuiven werd het ondertussen steeds drukker.

TABEL 1 Aantal bezoekers per dag op de persinstuif⁷⁵

13 juni	125	
14 juni	131	
15 juni	<i>Nederland – Uruguay (2-0)</i>	
16 juni	145	
17 juni	80	
18 juni	40	
19 juni	<i>Nederland – Zweden (0-0)</i>	
20 juni	63	
21 juni	181	
23 juni	<i>Nederland – Bulgarije (4-1)</i>	einde eerste ronde
24 juni	144	
25 juni	156	
26 juni	<i>Nederland – Argentinië (4-0)</i>	
27 juni	50	
28 juni	163	
29 juni	117	
30 juni	<i>Nederland – DDR (2-0)</i>	
1 juli	178	
2 juli	163	
3 juli	<i>Nederland – Brazilië (2-0)</i>	einde tweede ronde

Hierna reisde Nederland af naar München voor de finale op 7 juli.

Aankomst Nederlands elftal in Hilstrup, West Duitsland. WK 1974; bewaking bij hotel.
Bron: Beeldbank Nationaal Archief, collectie ANEFO.

De reacties van met name de buitenlandse journalisten over de Nederlandse benadering van de pers waren net zo enthousiast als hun reacties op het 'totaalvoetbal' van Oranje. 'Ze wisten niet wat ze zagen', zegt Joop Niezen. 'Bij hun eigen land mochten ze soms niet eens op de trainingen komen. Er was alleen af ten toe een persconferentie achter een lange tafel. Bij Nederland liep iedereen gewoon los.' De glad verlopende organisatie verbaasde zowel de buitenlandse als de binnenlandse pers.

'Iedereen die de warrig ogende voorbereiding van de WK-debutant van nabij heeft meegemaakt, ervaart dat toch wel als een opzienbarende ontwikkeling', schrijft het *AD*.⁷⁶ De *Telegraaf* kopte 'KNVB – Pers 1-0', en volgens *Vrij Nederland* stak de wijze waarop de wereldpers in Hilstrup haar werk kon doen 'schril af bij het merendeel der kampen'.⁷⁷ Kort na het WK ontving de voetbalbond een dankbrief van Tassos Verghitsis van het persbureau Trans American Associates, voor Michels ('the creator of modern football') en voor de communicatiestaf. 'Their attitude towards me as well as the foreign press was very outstanding. The hospitality of the dutch team was incredible.'⁷⁸ Het bestuur WK had de loftuitingen ook in Hilstrup al ontvangen. 'We zijn een voorbeeld voor de anderen', schreef secretaris-penningmeester Henk Burgwal aan het hoofdkantoor van de bond in Zeist.⁷⁹

Regenwolken, waar iedereen vond dat de zon scheen

Naarmate Oranje verder in het toernooi kwam, werd de verhouding tussen de Nederlandse pers en de voetballers in het Waldhotel alleen maar beter. Voor de spelers was de dagelijkse komst van de journalisten een prettige afwisseling op het steeds saaier wordende dagritme van trainen, kaarten en vissen. En de journalisten profiteerden van de snel rijzende sterstatus van de voetballers. Dat gold niet alleen voor de oude garde, schrijft Kok.⁸⁰

‘In het kielzog van de gearriveerde journalisten steeg de jonge verslaggever Matty Verkamman rechtstreeks mee ten hemel. Hij was nog maar 23 jaar, en tot aan de voorbereidingen in Zeist had hij nog amper met internationals gesproken, maar hier in Hilstrup leek het wel of er tussen hem en de spelers geen grenzen bestonden.’

De Nederlandse journalisten gingen er steeds meer bijhoren. Sterverslaggever Maarten de Vos van *De Tijd* legde voor de camera's van zijn collega's uit hoe het 'totaalvoetbal' gespeeld moest worden. Hij wilde erbij horen, schrijft Kok, en langzamerhand wilde Verkamman dat ook. ‘Hij voelde dat de journalistieke afstandelijkheid, die hem als aankomend verslaggever was aangeleerd, steeds verder naar de achtergrond schoof.’ Dit kon gebeuren doordat in de sportjournalistiek het persoonlijke contact met spelers in de mode was geraakt. De successen maakten deze contacten inniger.

Het kleedkamerinterview, dat in de jaren vijftig nog ten grave was gedragen, kwam weer terug.⁸¹ En Kees Jansma (in 1974 een van de jonge verslaggevers bij *De Tijd*) had ook in eigen land nooit moeite om een interview te regelen. ‘Als je de telefoon pakte en zei: “ik wil graag komen praten over je loopbaan”, dan zeiden ze: “heel graag, hoe laat kom je mee-eten?”’⁸² Het mocht misschien allemaal nog wel wat verder gaan, had Chris van Leeuwen van de NCRV in april in Zeist geopperd. Wat te denken van microfoontjes in de kleedkamers, om het radioverslag nog levendiger te maken?⁸³ Dit wat opportunistische voorstel stuitte meteen op weerstand, maar dat het zomaar gedaan werd zegt veel over hoe de verhoudingen lagen.

Niet iedereen was te spreken over de losse omgangsvormen tussen spelers en journalisten. De politie in Hilstrup bijvoorbeeld. Waldhotel Krautkrämer stond onder zware beveiliging, omdat de Duitsers gijzelingen vreesden, vanwege de steun voor het beleid van Israël van de Nederlandse regering. In 1972 eindigde in München een gijzeling van een groep Israëliëse sporters door Palestijnse terroristen in een bloedbad.⁸⁴ De organisatie wilde koste wat kost een nieuw drama met sporters voorkomen, en de Nederlandse equipe liep volgens de Duitse politie het grootste risico. Daarom moest het hotel een vesting worden, waar niemand zo in en uit kon lopen. De overheid had hiervoor de verantwoor-

delijkheid. Een topzware commissie van agenten stelde een uitgebreid veiligheidsplan op. 'Er mag geen enkele speler benaderd worden zonder dat Nitze [de politiecommissaris van Hiltrup die Oranje in burger begeleidde – JWN] is gewaarschuwd', stond er onder meer in het vertrouwelijke veiligheidsplan dat met de KNVB werd opgesteld.⁸⁵ Nitze werd bijgestaan door een groepje agenten dat de spelers constant in de gaten moest houden. Twee Marokkaanse werknemers van het hotel moesten gedurende het WK vrijaf nemen, omdat het organisatiecomité ze niet vertrouwde en bang was voor aanslagen op Oranje.

In de praktijk viel dat allemaal nogal mee, of tegen. Want nadat de voetballers zich een beetje thuis voelden in het hotel, namen ze het niet zo nauw meer met de veiligheidsmaatregelen. Ook op de persconferentie heerste een gemoedelijke anarchie. Tot ontsteltenis van Nitze gingen de spelers voor een interview zomaar de Brueghelzaal uit, om op het terras te gaan zitten. Achteraf bezien bleek dit nog een onschuldig voorval. De spelers bouwden zo'n goede relatie op met sommige agenten, dat aan het eind van het toernooi spelers door agenten het zwaarbewaakte hotel 'uitgesmokkeld' werden om wat te gaan drinken in het nabijgelegen Münster.⁸⁶

Er was ook een journalist die weinig ophad met de *lockere* omgang tussen spelers en pers. Dat was *Volkskrant*-verslaggever Ben de Graaf. Hij had een hekel aan het geklit tussen spelers en pers. In een kleedkamer had hij niets te zoeken, bij de spelers thuis nog minder. Hij hoefde de spelers niet te kennen, de spelers hem niet, was zijn journalistieke opvatting – dat stond zijn objectiviteit in de weg.⁸⁷ In Hiltrup was hij dan ook weinig te vinden, en dat was misschien maar goed ook. Want de spelers hadden al een tijdlang een hekel aan zijn stukken. Zo zette alleen de kop boven zijn voorbeschouwing in de WK-bijlage van *de Volkskrant* al kwaad bloed. Die luidde 'Oranje niet goed genoeg voor wereldtitel'. Zijn oordeel over het elftal was niet echt vleidend, alleen Ruud Krol kon hem bekoren.⁸⁸ Dat kwam hem meteen al te staan op een originele ingezonden brief, met als titel het 'alter-negatieve Oranje'. Lezer Jan Kaldenbach uit Bergen (NH) maakte een briefje met in de opstelling tien keer Ben de Graaf, en Krol als linksback.⁸⁹

Zijn uitspraak over de geringe kansen voor Oranje moest De Graaf al snel terugnemen. Al na de eerste wedstrijd tegen Uruguay noemde de krant Nederland een van de favorieten, en ook verderop in het toernooi waren er veel loftuitingen voor de selectie van Michels.⁹⁰ Cruijff gaf in de laatste groepswedstrijd tegen Bulgarije 'wellicht de beste show uit zijn internationale voetbalcarrière' weg, en zijn ploeg hield een 'demonstratie van macht' op het veld.⁹¹

Maar er was een facet aan het spel van Oranje dat De Graaf niet kon waarderen, namelijk het spijkerharde verdedigen. Later is er in de sportjournalistiek consensus over ontstaan dat het spel van Oranje niet bepaald zachtzinnig was, maar in 1974 was De Graaf de enige die er consequent over schreef, uit persoonlijke walging.⁹² Vormden de opmerkingen over snoeiharde tackles in de meeste artikelen slechts een bijzinnetje, in de stukken van de Graaf waren ze de rode draad.⁹³

Na de wedstrijd tegen Bulgarije – waarin Oranje volgens De Graaf ‘het voor deze vrij simpele wedstrijd schrikbarend hoge aantal van 29 overtredingen’ nodig had, waren de spelers het zat. De dinsdag erop krijgt verslaggever Henk Wehberg van *de Volkskrant* te horen dat hij geen spelers van Oranje meer te spreken krijgt. De spelersgroep heeft een boycot ingesteld tegen de krant. Joop Niezen schrijft in zijn dagboek in VI hoe de jonge journalist Wehberg er kapot van is. ‘Hij gooit zelfs een glas kapot.’ Niezen spreekt met Cruijff af dat ze donderdag met De Graaf gaan praten. ‘Namens de spelers onthult Cruijff het oude plan De Graaf een ongewild bad te zullen aanbieden in de vijver van het Waldhotel.’⁹⁴ Dat plan is er volgens Niezen al enkele maanden.

Op donderdag 27 juni was er geen pers-instuif, omdat er een Duitse staatssecretaris op bezoek was in het hotel. De veiligheidseisen lieten een persbijeenkomst niet toe op de dag nadat Oranje met een 4-0 overwinning op Argentinië, door Niezen getypeerd als een ‘grandioze show van Nederland in een drijfmat stadion’.⁹⁵ Zo mooi als die show was, zo teleurstellend verliep het gesprek tussen de NSP-voorzitter, Cruijff, Michels, Burgwal, Wehberg en De Graaf een dag later.⁹⁶ Er was een patstelling ontstaan. ‘Alles wat de groep op weg naar het allerhoogste kan hinderen dient volgens Cruijff en Michels uit de weg te worden geruimd’, beschreef De Graaf het gesprek. Ze wilden het moreel van de groep niet langer in gevaar laten brengen door ‘ondermijnende verhalen’ in *de Volkskrant*.⁹⁷

‘Michels benaderde de zaak rechtlijnig zoals men van hem gewend is. “Kijk eens, als er op weg naar de wereldbeker een obstakel ligt dat mijn spelers irriteert, dan moet het verwijderd worden. Stukken in een krant die spelers uit balans zouden kunnen brengen of tweedracht kunnen zaaien, vormen zo’n obstakel. Daarom: weg ermee.”’⁹⁸

Pogingen om over het waarheidsgehalte van De Graafs analyses te schrijven, lopen op niets uit. Niezen drong naar eigen zeggen aan op een oplossing, maar zag met lede ogen aan hoe ‘de standpunten nog harder tegenover elkaar kwamen te staan’.⁹⁹ KNVB-bestuurder Henk Burgwal nam geen standpunt in over de ruzie. Hij betoogde dat de spelers vrij zijn te spreken met wie ze willen. Niezen noemde dit onzin: ‘de KNVB heeft wel degelijk zeggenschap over de spelers’.¹⁰⁰ In de optiek van De Graaf is deze reactie ingegeven door het feit dat de bond ‘het WK-wondertje voor geen prijs in gevaar wil zien gebracht’.¹⁰¹ De goede sfeer in het team moet gehandhaafd blijven.

‘Vrijheid, blijheid, nietwaar, ook voor de reserves van de spelersgroep, de muurbloempjes van Michels die na afloop van het gesprek uw verslaggever opwachten: niet om met hem te praten maar om hem in eendrachtige samenwerking naar het zwembad te voeren en vervolgens in het prettig aanvoelende water neer te laten. Als deze manifestatie de groep moreel zal ster-

ken mogen wij ons hopelijk vleien met de gedachte ook iets tot het succes van Oranje te hebben bijgedragen.¹⁰²

Het was die typerende ironie die de stukken van De Graaf altijd het lezen waard maakten, vindt Niezen. ‘Maar ik denk dat de spelers die ironie toen niet meer begrepen.’ De NSP-voorzitter was opgelucht dat De Graaf mopperde dat hij slechts door reservespelers [Willy en René van de Kerkhof en reservekeeper Piet Schrijvers – jwn]¹⁰³ in het zwembad in de kelder van het Waldhotel was gegooid. Maar die ironie laat onverlet dat De Graaf woedend was. Dit was niet ludiek, maar vijandig, een intimidatie, zei hij op de televisie.

‘Morgen gooien ze je misschien wel uit het raam of een steen naar je hoofd. Terreur, misschien is het een zwaar woord, maar voor de journalistiek vond ik het een pijnlijk gebeuren. Niet voor mijzelf, in het water liggen is niet zo erg, hè.¹⁰⁴

Zijn collega-journalisten namen het minder zwaar op. Zij vonden dat hij het er zelf naar had gemaakt, met die eeuwige azijnpijserij van hem. ‘Had-ie maar niet steeds het verheven buitenbeentje moeten uithangen. Waarom had hij nooit geïnvesteerd in contact met de spelers en zij wel?’ beschrijft Kok de heersende mening.¹⁰⁵ ‘We moesten er allemaal wel om lachen’, zegt Herman Kuiphof. ‘Ben in het water gegooid, haha’. De *Volkskrant*-journalist had het aan zichzelf te danken, vindt de commentator. ‘Hij was een korzelige man, hij zag nog regenwolken drijven als wij allemaal vonden dat de zon scheen.’ Een hoop collega’s vonden hem zuur, vult Niezen aan. Ook in het evaluatierapport van het Bestuur wk blijkt dat hij alleen stond. ‘De relatie [met de pers – jwn] was zo hecht, dat zelfs het betreurenswaardige incident met collega Ben de Graaf de journalisten niet wezenlijk beroerde.¹⁰⁶

Bijval kreeg De Graaf slechts in de vorm van een bos bloemen van het IKON-programma KENMERK. De links-christelijke televisiemakers vergeleken zijn natte pak met het opsluiten van journalisten in het Spanje van dictator Franco. ‘Daar hadden Michels en Cruijff behalve peseta’s ook ideeën opgedaan’, stelden ze.¹⁰⁷ Ook enkele lezers van *de Volkskrant* betuigden hun steun aan De Graaf, maar daar stond tegenover dat in de brievenrubriek ook begrip werd opgebracht voor de acties. Hij was een ‘kniesoor’ die ‘zelfs in het geval van vrolijk nieuws de pret meent te moeten bederven’.¹⁰⁸ De KPNB bood zijn excuses aan voor de ongewilde duik, en nadat de spelers hun revanche hadden genomen werd Henk Wehberg weer te woord gestaan door de voetballers.¹⁰⁹

Hoewel Kuiphof er net als de meeste journalisten wel om moesten lachen, was hij ook kritisch over de tewaterlating. ‘Ik vond het stijfeloos’, zegt hij nu. Toen schreef hij in zijn column in VI dat de verkeerde te water was gelaten.

‘Een journalist vindt iets en schrijft dat dus. Toevallig is hij daar voor. Het is vermoedelijk heel goed voor Oranje om af en toe bekritiseerd te worden. Stel, dat alle kranten louter lof uitgoten boven de hoofden van onze voetballers – zou de kans dan niet groot zijn, dat ze allemaal verslapten? (...) Als er iemand de plomp in had gemoeten, dan zouden dat die mateloze ophemelars hebben moeten zijn.’¹¹⁰

De Graaf was na afloop van het kampioenschap nog steeds boos. Hij vond dat de NSP het niet goed genoeg voor hem had opgenomen tijdens de bijeenkomst in Hiltrup. Niezen had hem niet afdoende verdedigd. De NSP-voorzitter vond zelf dat hij al het mogelijke had gedaan. De Graaf vroeg de vergadering om een uitspraak over de juistheid van handelen. In de stemming waren 32 leden het met Niezen eens, vijftien onthielden zich van stemming.¹¹¹

Auke Kok schrijft dertig jaar later dat Ben de Graaf in zijn protest wel eens gelijk zou kunnen hebben gehad. ‘Vele jaren later gaf Niezen toe dat De Graaf ‘zeker geen ongelijk’ had met zijn aanmerkingen op het harde spel. ‘Maar wij’, zei hij, ‘konden ons zo’n houding niet permitteren.’ De voetbalbond en Oranje waren belangrijke troeven voor VI. (...) ‘Het was jarenlang ons doel om het klimaat rond het Nederlands elftal te helpen verbeteren’, zei Niezen. ‘Niet vanwege de oplage, maar vanwege de invloed.’ Dus had Niezen eind jaren zestig een cursus gevolgd en had hij zijn ‘goede contact’ met Crujff zorgvuldig gecultiveerd – een contact dat hij in 1974 niet zomaar te grabbel wilde gooien.’¹¹²

Niezen is achteraf ongelukkig met de formulering van Kok.

‘Misschien heb ik het wel zo gezegd, maar zo bedoelde ik het niet. Het is niet zo dat wij het maar zo hebben gelaten omdat we bang waren dat onze relatie slechter zou worden. Ben heeft altijd gezegd dat wij hem in de kou hebben laten staan, maar dat is niet zo. Formeel hebben wij geprotesteerd. Maar ja. Hij kon altijd zulke leuke stukjes schrijven, met een knipoog. Wij hebben toen geprotesteerd, ook een beetje met een knipoog.’

De kater na de Cats: ‘Goud voor Nederland is goud voor *De Telegraaf*’

De tewaterlating van De Graaf kwam niet alleen voort uit kritiek op zijn stukken, maar ook uit een toenemende balorigheid die vat kreeg op de spelersgroep.¹¹³ De voetballers begonnen zich, naarmate ze langer in Waldhotel Krautkrämer verbleven, steeds meer te vervelen. Dat had KNVB-voorzitter Meuleman ook al geweten. Hij kreeg op de dag dat Oranje de *Volkskrant*-boycot bekend maakte, vanaf het balkon enkele glazen water over zich heen gegoten, toen hij lag te zonnen op het terras van het Waldhotel.¹¹⁴ Hoewel Michels zijn afkeer van bobo’s gebruikte om saamhorigheid in de spelersgroep te creëren, had hij ook door dat wat afleiding broodnodig was. Met zijn oud-teamgenoot Hans Boskamp, die

inmiddels impresario was, regelde hij daarom voor na de wedstrijd tegen de DDR een optreden van de populaire popgroep de Cats. De KNVB had hier geen geld voor, maar vond in het *Algemeen Dagblad* een sponsor. De krant betaalde het concert, en mocht er goede sier mee maken.¹¹⁵ De dag erna waren de TROS en *De Telegraaf* aan de beurt om het entertainment te verzorgen. Zij vlogen een keur aan Amsterdamse artiesten in.¹¹⁶

De feestavonden die betaald werden door kranten vormden de kroon op de goede relatie tussen de journalisten (met name die van de twee populaire dagbladen) en het Nederlands elftal. De lezers van de kranten hadden er daarvoor al veel van gemerkt. Met name de fotografen onderhielden een uitstekende band met de spelers. Toen na de wedstrijden in de eerste ronde de spelersvrouwen op bezoek mochten komen, maakten de fotografen van de kranten gezellige foto's. Jan Stappenbeld van *De Telegraaf* stak veel tijd in persoonlijke contacten met de spelers, en mocht daarom zelfs mee winkelen met spelersvrouwen Coby Jansen, Truus van Hanegem en Cobie de Jong. De laatste poseert voor de camera terwijl ze een bikini past in een winkel in Bochum.¹¹⁷ En het AD plaatst trots foto's die Johan Crujff en Ruud Krol hadden gemaakt met het toestel van Ton de Haan, nadat deze hen had betrapt tijdens een wandelingetje. De Haan werd in het meertje bij het Waldhotel gegooid.¹¹⁸

Het optreden van de Cats werd 'een daverend AD-feest voor Oranje', zoals de krant de volgende dag kopte. 'Zo wil Oranje het – en zo gebeurt het', schreef verslaggever Ruud Kuiper. Hij had van onder anderen Johan Neeskens gehoord dat de Cats bovenaan het verlanglijstje van de spelersgroep stond. Hun muziek stond stevast op wanneer de spelersbus op weg ging naar een wedstrijd. De Volendamse band, die kort daarvoor uit elkaar was gegaan, zegde meteen toe.¹¹⁹ Het werd een mooi feest, waarbij de spelers zongen en dansten, net als de begeleidende staf. Het feest gaat tot laat door, schrijft Joop Niezen in zijn dagboek. 'Crujff jaagt om 02.00 zijn spelers naar bed.'¹²⁰

Crujff ging niet slapen. Hij zette met enkele internationals het feestje door op de kamer van Hans-Joachim Krautkrämer, de zoon van de hotelbaas. Dat ging zo luidruchtig, dat Guido Frick zich erover beklaagde bij de receptie. Krautkrämer jr. ging naar Fricks kamer en meldde hem dat hij of mee moest komen, of zijn mond moest houden. Toen Frick hoorde wie er in de kamer lawaai maakten, besloot hij mee te gaan. Wat niemand wist, is dat Frick verslaggever was van de krant *Stuttgarter Nachrichten*. Hij kon het hotel binnenkomen door zich voor te doen als vertegenwoordiger in Spetzle, Duitse pasta.¹²¹ Journalisten waren eigenlijk niet welkom in het Waldhotel, maar de receptioniste had hem met zoveel misbaar gevraagd of hij geen journalist was, dat hij loog over zijn beroep.¹²² Had hij dat niet gedaan, dan was hij nooit het hotel ingekomen, en ook geen getuige geweest van wat uitgroeide tot het meest besproken zwempartijtje uit de Nederlandse sportgeschiedenis.

In feite gebeurde er in de kelder van Waldhotel Krautkrämer niets bijzonders. Er werd wat gezwommen, onschuldig geflirt en wat gedronken.¹²³ Frick

twijfelde de dag erna dan ook of hij wel melding zou maken van het feestje. Het betrof immers een privé-aangelegenheid. Zijn chef vond dat hij dat wel moest doen, omdat het voorval aantoonde hoe slecht het gesteld was met de beveiliging van het spelershotel.¹²⁴ Zijn artikel dat dinsdag 2 juli op pagina 14 van de *Stuttgarter Nachrichten* werd afgedrukt, het 'Cruijff-interview im Adamskostüm' maakte echter aanmerkelijk minder los dan het verhaal dat diezelfde ochtend in *Bild* was verschenen.

De sensatiekrant was maandagochtend achter het zwempartijtje gekomen omdat Frick in al zijn enthousiasme zijn mond niet kon houden. Bij de receptie van het hotel hoorde Klaus Schlütter van *Bild* het verhaal aan, en bood Frick vijfhonderd mark wanneer de krant het op eigen gezag mocht publiceren. Die ging akkoord. Maar Frick had over het hoofd gezien dat zijn enthousiasme ook aan Cruijff niet onopgemerkt voorbij was gegaan. Die was woest. De verslaggever pakte zijn koffers en verliet hals over kop het hotel, en had er buiten geen cameraploeg gestaan, dan was hij er waarschijnlijk uitgeslagen door de aanvoerder van het Nederlands elftal.¹²⁵ Cruijff probeerde hierna publicatie in *Bild* tegen te gaan door verslaggever Otto Stubbe (die Oranje in zijn portefeuille had) te overreden, maar dat mislukte.¹²⁶

De volgende dag was de stemming aan het ontbijt slecht, en dat kwam niet door de drankjes die spelers en staf de voorgaande avond genuttigd hadden tijdens het feest van de TROS en *De Telegraaf*. Hoe gezellig het ook was geweest met Willy en Willeke Alberti, Rita Corita en Johnny Jordaan, na het lezen van *Bild* ebden die herinneringen snel weg. 'Die größte Sportredaktion des Kontinents berichtet von der Fußball-wm', maar niet over het fantastische spel van de Oranje elf. 'König Johan und sein Gefolge' vierden 'splitternackt die Versöhnung' na de strijd tegen de Oostduitsers, met drie 'knusprige Mädchen'.¹²⁷ Menige speler maakte zich zorgen over de reacties thuis.¹²⁸

Michels voerde overleg met Henk Burgwal,¹²⁹ en riep de spelers bij elkaar om een pr-strategie af te spreken voor de pers-instuif van die middag. Het tweetal had besloten niet officieel op het artikel in te gaan. Er kwamen geen communiqués, alles zou in algemene termen ontkend worden. Dit was een hetze van de Duitse pers, stelde Michels die middag, psychologische oorlogvoering om Oranje uit zijn evenwicht te halen voor een eventuele finale tegen Duitsland.¹³⁰

Deze uitleg ging er bij de Nederlandse journalisten in als koek. Bij velen van hen zaten de oorlogstrauma's nog diep, ze waren niet zo bekend met het fenomeen boulevardpers en ze hadden zich eerder in het toernooi verbaasd over de loftuitingen van de Duitse pers over het Nederlandse spel. Als zij zo negatief over Duitsland dachten, dan was het geen zuivere koffie dat andersom Oranje werd opgehemeld.¹³¹ Er werd nauwelijks getwijfeld aan Michels' verhaal. 'Ik kon het niet hebben dat een blad als *Bild* een spel speelde, enkel en alleen om *die Mannschaft* naar de titel te schreeuwen', vatte John Linse de stemming in het Nederlandse kamp samen in VI.¹³² Hij beloofde in een dronken bui 'zijn schrijf-

machine te verpletteren op het hoofd van ene Otto Stubbe, een keurig gekleed en gebaard baasje met een duivelse *Bild*-geest'.¹³³

Volgens Kok reageerden de Nederlandse journalisten impulsief en *en bloc* op dezelfde manier. De rijen moesten gesloten blijven tegen deze Duitse 'campagne'. Cruijff had hiervoor zijn column in *De Telegraaf* maandagavond al gebruikt. Onder de kop 'Zenuwenoorlog tegen Oranje' sprak hij via zijn ghostwriter Jan de Deugd over een 'overtrokken en opgeblazen affaire'. Saillant detail was dat deze column tegelijkertijd verscheen met het artikel in *Bild*. Onthulling en ontkenning vonden zo tegelijkertijd plaats.¹³⁴

Er werd verder zo min mogelijk aandacht aan besteed. 'Je moet het zien als een herenakkoord', zegt verslaggever Lex Müller (destijds van voetbalweekblad *Kick*). 'Over privé-zaken schreef je niet. We deden allemaal wel eens wat niet deugde, maar we praatten er niet over.' Zelfs Ben de Graaf, die speciaal naar de pers-instuif in Hilstrup was gekomen, wilde weinig weten van het verhaal. Het meest verkochte blad van Duitsland was niet in haar eerste leugen gestikt, schreef hij in een artikel met de kop 'Geruchten werken louter prikkelend'.¹³⁵ Hij had dat goed gezien. In hun frustratie speelden de internationals een dag later tegen Brazilië de beste wedstrijd van het toernooi. Oranje won met 2-0. Na die wedstrijd weigerde Michels de Duitse pers in haar eigen taal te woord te staan, iets wat hij daarvoor wel altijd had gedaan.¹³⁶

Kok stelt terecht dat deze reactie van de Nederlandse pers op het schandaal volgens hetzelfde mechanisme ontstond als waarvan Ben de Graaf het slachtoffer was geworden: de toenemende saamhorigheid van spelers en pers. Dit kwam deels voort uit een welbegrepen eigenbelang. Toen chef sport Anton Witkamp een telefoontje kreeg van de redactie van *De Telegraaf* met de vraag of hij 'ook niet zo'n smeug stukje kon schrijven', antwoordde hij resoluut met nee. 'Dat kunnen we nu niet hebben. Herrie in het Nederlandse kamp is in ons nadeel. Goud voor Nederland is goud voor *De Telegraaf*.' Witkamp had al een scenario klaar, voor het geval Oranje kampioen zou worden. Michels zou een exclusief dagboek schrijven, zodat de titel dagenlang kon worden uitgemolken. In plaats van een zwembadverhaal te schrijven, nam Witkamp een andere stap. Hij zegde het samenwerkingscontract dat zijn krant met *Bild* had, onmiddellijk op, een actie die door collega's met instemming werd begroet.¹³⁷

Daarmee was de kous in Hilstrup nog niet af. 'Want dat zwempartijtje heeft ons de wereldtitel gekost', is de stellige overtuiging van Herman Kuiphof, die de finale versloeg voor de nos. 'Cruijff kreeg nadat het verhaal uitkwam ruzie met zijn vrouw en was totaal van slag. Hij heeft het hele toernooi fantastisch gevoetbald, maar in de finale speelde hij slecht.' De stervoetballer moest uren aan de telefoon hangen om zijn vrouw te overtuigen dat er niets was gebeurd.¹³⁸ De goede sfeer in Hilstrup leed eronder. Of dat de reden was, zal altijd een raadsel blijven, maar Oranje verloor de finale in München van Duitsland. Na een vroege voorsprong van Nederland won de ploeg van coach Helmut Schön met 2-1.

Nabeschuwing: een *lockere* goed-nieuwsshow

Als *Bild* en de *Stuttgarter Nachrichten* niet hadden gepubliceerd over het zwempartijtje van Cruijff en de zijnen, dan was Nederland wereldkampioen geworden. Dat denken nog steeds veel Nederlanders, onder wie Herman Kuiphof. Ook Joop Niezen neigt naar deze mening. Onder veel Nederlandse journalisten heerste direct na het wk dezelfde overtuiging. De Duitse pers had Oranje een kunstje geflikt. Dat kunstje stond in de berichtgeving over het incident centraal, naar het incident zelf werd nauwelijks journalistiek speurwerk verricht.

Geen enkele journalist wilde in de laatste dagen van het toernooi zijn relatie met de spelers en de staf op het spel zetten door uitgebreid op onderzoek te gaan. Bovendien wilde de pers voorkomen dat de onrust in de spelersgroep groter zou worden dan ze al was. De houding van het in Hiltrup aanwezige Nederlandse journaal was nogal kritiekloos.

Dit gebrek aan kritiek heeft het Nederlands elftal te danken aan twee factoren. Ten eerste de resultaten, die tot de finale uitmuntend waren. Niet alleen de Nederlandse pers, de hele wereld was verrast door het snelle en aanvallende voetbal dat Oranje speelde. Mensen, dus ook journalisten, zijn op zoek naar helden.¹³⁹ In de nabijheid van deze helden, die de ene na de andere prachtoverwinning haalden, lag het allesbehalve voor de hand kritisch te schrijven. De klinkende overwinningen nodigden uit tot een goed-nieuwsshow, en veruit de meeste lezers, luisteraars en kijkers verwachtten niet anders.¹⁴⁰ Het was immers niet voor niets dat voor het eerst in tientallen jaren een grote schare Oranje-fans het elftal achterna trok.

De tweede factor was de open verstandhouding van de spelers met de pers. Net als aan het Binnenhof onderhielden journalisten een goede relatie met de mensen waar ze over schreven. In Hiltrup was die band nog sterker dan in Den Haag. De internationals wisten dat de pers belangrijk voor hun kon zijn, bijvoorbeeld wanneer ze een nieuwe club zochten. Ze hadden ook goed in de gaten dat zij aan het uitgroeien waren tot sportsterren. Vooral Johan Cruijff, die sinds een jaar in Barcelona voetbalde, wist als geen ander dat *exposure* in de media goed kon zijn voor zijn imago. Weekblad *Time* noemde hem het toonbeeld van de opmars van het mediagenieke voetballen, en de glamour die dat met zich meebracht.¹⁴¹ De rest van de ploeg nam een voorbeeld aan hem. Een interview was voor voetballers met een aflopend contract een uitgelezen mogelijkheid om zich te profileren. Cruijffs schoonvader en zaakwaarnemer Cor Koster verspreidde wel eens wilde verhalen in de pers, om de transferprijs van Cruijff of andere spelers die hij managede, op te drijven.¹⁴² Voetballers kregen hiervoor ruimschoots de mogelijkheid, omdat in de jaren zeventig de 'persoon in het nieuws' steeds meer op de voorgrond kwam. Het 'menselijke interview' was in opkomst.¹⁴³

Ook had de nieuwe generatie journalisten dezelfde interesses als veel voetballers, zoals popmuziek en mode. Wijfses schrijft in *Journalistiek in Nederland* onder een foto van een jonge Nico Haasbroek uit 1972: 'De nieuwe journalist

was jong, alternatief en keek onbevangen de wereld in.' Ditzelfde gold – door hun grotere financiële onafhankelijkheid misschien wel in sterkere mate – voor de voetballers die begin jaren zeventig uitgroeiden tot sterren, door de successen van Feyenoord en Ajax. Dat Johan Neeskens na een slechte wedstrijd in België met verslaggever Maarten de Vos naar huis reed, troost zoekend bij de muziek van de Rolling Stones, is hiervan een tekenend voorbeeld.

Tijdens de pers-instuif was het een gezellige boel. Zeker toen Nederland verder kwam in het toernooi, en de spelers langzaamaan verveeld raakten van het met elkaar opgescheept zitten in een hotel, was het dagelijkse persuurtje een welkome afleiding voor de internationals. En soms ook een lucratief uurtje. Cruijff, die overstelpt werd door buitenlandse belangstelling en nooit vies is geweest van geld, vroeg aan Engelse en Zuid-Amerikaanse media regelmatig geld voor een interview. Toen dit bekend werd, werd het vragen van geld een lolletje voor de spelers, waarbij ze af en toe verbaasd stonden te kijken hoe makkelijk sommige journalisten hun portemonnee trokken.¹⁴⁴

Door de jubelstemming en de *lockere* omgang van de Nederlandse spelers met iedereen in het hotel, zwakte de aandacht van de beveiliging wat af. Ook de voetballers waren in hun feeststemming minder op hun *qui vive* voor journalisten met slechte bijbedoelingen. Immers, stond er ooit iets negatiefs in een krant? Door de onoplettendheid kon een journalist die zich uitgaf voor een vertegenwoordiger een kamer boeken in het hotel. Het lot bracht hem midden in de nacht in het zwembad, bij de voetballers. Ook nu waren zij, wellicht beneveld door de drank, niet genoeg op hun *qui vive*, dit keer met vervelende gevolgen.

De Nederlandse verslaggevers namen het *en bloc* op voor de helden, in wiens nabijheid ze nu al bijna een maand verkeerden. In Nederland waren boulevardbladen als *Bild* een onbekend en door journalisten ongewenst fenomeen. Het vijanddenken tegen *Bild* dat onder de Nederlandse pers heerste, heeft de toch al niet zo kritische blik nog meer vertroebeld.

Samen met de tewaterlating van Ben de Graaf was dit eigenlijk de enige keer dat de communicatiestaf van het bestuur wk voor een lastige taak stond. Michels volstond met een simpele en eensluidende verklaring, die er bij de journalisten inging als koek: dit is een Duitse hetze. In de ogen van veel Nederlanders was de positieve toon van de Duitse dagbladen verdacht. Michels maakte handig van deze verdachtmaking gebruikt, en speelde in op het oude vijanddenken dat stamde uit de periode na de Tweede Wereldoorlog.

In de affaire-De-Graaf waren excuses voldoende, het voorval werd relatief eenvoudig bijgelegd. Dat niet De Graaf maar collega Wehberg de spelers interviewde, droeg bij aan de makkelijke oplossing. De rol van de NSP in deze zaak verdient geen schoonheidsprijs. Een fellere veroordeling van de tewaterlating was op zijn plaats geweest, ook al hadden de meeste journalisten weinig op met de aanhoudende kritiek over het harde spel van Nederland. Dat Niezen de relatie tussen de spelers en de rest van de pers in stand wilde houden is begrijpelijk,

maar het is zeer de vraag of sterkere kritiek van de NSP veel invloed zou hebben gehad op de vriendschappelijke verstandhouding. Waarschijnlijk zouden weinig spelers het dagelijkse persuurtoe hebben willen missen, toen later in het toernooi de verveling toe begon te slaan.

Voor de rest had het bureau WK, behoudens de gangbare werkzaamheden als het verspreiden van persbulletins en de accreditatie van journalisten, weinig werk. Als je wint, heb je vrienden, rijen dik. En ze stroomden toe vanuit de hele wereld, om die hippe losbollen die zo fantastisch voetballen persoonlijk te kunnen spreken. De officials hadden een prima tijd, en hingen met de regelmaat van de klok vrolijk aan de bar.¹⁴⁵

Dat kon omdat de voorbereiding goed was, wat het werk, samen met de goede resultaten, aangenaam maakte. De KNVB maakte school met de persinstuif, een vorm van een persconferentie die tot op de dag van vandaag regelmatig gebruikt wordt door nationale elftallen uit de hele wereld. Ook bij het Nederlands elftal wordt er voorafgaand aan elke interland eenmaal een instuif georganiseerd. Journalisten moeten tegenwoordig wel intekenen voor de spelers die ze willen interviewen. Op deze manier kon het perscontact op een informele manier worden gestructureerd.

De saamhorigheid onder de spelers was groot, er werd nauwelijks gelect uit de spelersgroep, in tegenstelling tot het Binnenhof, waar uitspraken uit het kabinetsberaad vaak de pers haalden. De gezagsverhoudingen binnen het team, met Michels en Crujff als absolute leiders, maakten dat lekken uitbleven. Door het in een gezellige sfeer 'bespelen' van de media bleef kritiek op Oranje, bijvoorbeeld over het harde spel, grotendeels achterwege. Net als ten tijde van de formatie van het kabinet-Den Uyl was de gecultiveerde goede relatie met de pers hier debet aan.

De persinstuif was geen communicatieve meesterzet van de KNVB. Het idee kwam van supervisor Michels, en de bond moest maar zorgen dat de instuif plaats kon vinden. De KNVB was voortvarend aan de slag gegaan met het communicatiebeleid, maar Michels maaide ze al in een vroeg stadium het gras voor de voeten weg. De KNVB hoefde alleen maar te zorgen dat de organisatie er stond, en dat gebeurde. Er reden zelfs persbussen van journalistenhotels naar het Waldhotel.¹⁴⁶ Het enige wapenfeit van perschef Evert Grifhorst dat in de dertig jaar na het WK de kolommen haalde, was een akkefietje met Herman Kuiphof, waarover deze in 1998 schreef in zijn column in *NRC Handelsblad*. Kuiphof had na de 0-0 tegen Zweden kritische vragen gesteld aan Michels, en volgens Grifhorst daarmee de toorn van de supervisor gewekt.¹⁴⁷

'Een paar dagen later was een persdag in Hilstrup gepland, de uitvalsbasis van het team. Maar toen ik in de bus wilde stappen daarheen kwam collega Evert Grifhorst met een bezorgd gezicht naar mij toe. Hij legde zijn arm om mijn schouder (een teken dat er onweer op komst was) en zei: "Je hebt natuurlijk het volste recht om mee te gaan, maar ik moet het je toch sterk afraden, want

Rinus wil voorlopig je gezicht niet zien. Je schijnt hem dezer dagen het vuur nogal na aan de schenen te hebben gelegd en de baas is gramstorig”.’

Kuiphof ging mee naar Hilstrup, en Michels ‘keek verstoord maar zei niets’.

Het voorval is Kuiphof bijgebleven en heeft zijn oordeel over de omgang van de supervisor met de pers beïnvloed. Michels mocht de pers-instuif dan wel hebben bedacht, dat maakte hem niet bijzonder open naar de pers. ‘Hij was helemaal niet zo geschikt in de omgang met de pers. Als het hem zinde, dan wel ja. Maar als dat niet zo was, dan was hij er met zijn hoofd niet bij.’ Ook Cruijff was behept met deze instelling. Hij zei over de wedstrijd tegen Zweden voor de microfoon van Kuiphof ‘als de puntentelling van een bokswedstrijd was gehanteerd, hadden we op punten gewonnen’.¹⁴⁸ Maar in het voetbal wordt de uitslag toch op basis van doelpunten bepaald, antwoordde Kuiphof. ‘Cruijff vond het maar niets, dat ik die wedervraag stelde.’ Ook Joop Niezen herinnert zich dat de ster van Oranje na de publicaties in *Bild* minder vaak naar de instuif kwam. De Nederlandse journalisten zochten er niets achter.

Het was kortom meer geluk dan wijsheid dat het Nederlandse persbeleid zo goed uitpakte op het w.k. Geluk, dat was afgedwongen met goed voetbal. Maar de openheid van de Nederlandse spelers was ook onderdeel van de Nederlandse journalistieke cultuur. Marja Wagenaar schrijft in haar proefschrift over de Rijksvoorlichtingsdienst dat de omgang van politici met de pers ronduit open was. En, wanneer kabinetsleden overleg voerden ‘via de voorpagina’, waarom zouden voetballers dan hun mond houden? Zeker als ze er – zowel bij de clubs als bij enkele buitenlandse media – een goede boterham aan konden verdienen? Alleen leerden de spelers aan het eind van het toernooi ook de andere kant van de medaille met de opdruk ‘openheid’ kennen. En velen zullen altijd overtuigd blijven dat die keerzijde Nederland de wereldtitel heeft gekost.

Noten

- 1 Auke Kok, 1974. *Wij waren de besten*, Amsterdam 2004.
- 2 Marja Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren*, Meppel 1997.
- 3 Ibidem, p. 332, 315.
- 4 Ibidem, p. 327-329.
- 5 Huub Wijfjes en Eric Smulders, *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij*, Bussum 1994, p. 241.
- 6 Desmond Morris, *Spel om de bal. Over tradities en rituelen, spelers en supporters in de fascinerende wereld van het voetbal* (vertaling: Amsterdam 1996) p. 30-32.
- 7 Raymond Boyle en Richard Haynes, *Power play. Sport, the Media and Popular Culture*, Harlow 2000, p. 30.
- 8 Jay Coakley, *Sports in society. Issues and controversies*, New York 2003, p. 420-424.
- 9 Wijfjes en Smulders, *Omroep in Nederland*, p. 248-249.
- 10 Ed van Westerloo, *We hoeven er niet aan te verdienen*, Nieuwegein 2004, p. 41.
- 11 Ibidem, p. 37.

- 12 Kok, *Wij waren de besten*, p. 29.
- 13 Ibidem, p. 29.
- 14 Ibidem, p. 27.
- 15 Ibidem, p. 30.
- 16 Van Westerloo, *We hoeven er niet aan te verdienen*, p. 47. Onno de Wit, 'Televisie en het initiatief van Philips', in: J.W. Schot e.a. (red.), *Techniek in Nederland in de Twintigste Eeuw*, Zutphen 2002, deel v, p. 252-257.
- 17 Ibidem, en *Voetbal International*, 17 (1974) p. 18-19.
- 18 Nos televisie, *Oranje 74*, uitzenddatum 7 juni 2004.
- 19 De citaten van Marina Witte zijn afkomstig uit een interview, gehouden op 29 augustus 2005 in Den Haag.
- 20 Kok, *Wij waren de besten*, p. 30.
- 21 *Voetbal International/Goal*, 20 (1974) p. 23.
- 22 *Voetbal International/Goal*, 7 (1974) p. 4.
- 23 Kok, *Wij waren de besten*, p. 40.
- 24 'Financiële rel rond het Nederlands elftal', *De Telegraaf*, 9 juni 1974.
- 25 *Informatieboekje WK '74*, in: archief KNVB (in Nationaal Archief (NA) Den Haag), doos 574 map 1.
- 26 *Eindrapport van het bureau WK*, in: voetbaldocumentatiecentrum Zeist.
- 27 Besluitenlijst Bestuur WK, 26 maart 1974, in: archief KNVB, doos 575 map 19 en *Verslag Nationale Publiciteitsdag* 2 april 1974, in: archief NVJ (in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam), map 379.
- 28 Zie hierover ook Kok, *Wij waren de besten*, p. 156.
- 29 Tenzij anders vermeld, zijn de citaten van Joop Niezen afkomstig uit een interview, gehouden op 30 augustus 2005 in Noordwijk.
- 30 Ruud Stokvis, *Sport, publiek en de media*, Amsterdam 2003, p. 178-179.
- 31 Ibidem, p. 178.
- 32 Kok, *Wij waren de besten*, p. 31.
- 33 Op de bijeenkomst waren naast vertegenwoordigers van verschillende media de belangenorganisaties uit het betaald voetbal aanwezig: de KNVB, de Federatie Betaald Voetbal Organisaties, de Vakbond Voetbal Oefenmeesters Nederland, spelersvakbond vvcs en de scheidsrechters uit het betaalde voetbal. Een verslag van de dag is te vinden in het archief van de NSP, archief van de NVJ, map 379.
- 34 *Verslag Nationale Publiciteitsdag* 2 april 1974, in: archief NVJ, map 379.
- 35 Ibidem.
- 36 Ibidem.
- 37 Ibidem.
- 38 Verslagen bijeenkomsten bestuur WK 18 en 26 maart 1974, in: archief KNVB, doos 575, map 19 en rondzendbrief bestuur KNVB 8 maart 1975, in: archief KNVB, band 874.
- 39 Brief aan de KNVB, 7 februari 1974, in: archief KNVB, doos 577, map 36.
- 40 *Kanttekeningen bij een pr-model*, ibidem.
- 41 Gezien de aard en de toonzetting lijkt het mij dat dit stuk is geschreven door Maarten van Wamelen. Hij kwam als marketingdeskundige van buitenaf bij het WK-bureau. Het is echter niet mogelijk om dit na te gaan, omdat alle leden van het WK-bestuur inmiddels zijn overleden.
- 42 Interview met Joop Niezen, 30 augustus 2005. Binnen de KNVB nam de sectievoorzitter Betaald Voetbal een aparte plaats in. Waar het algemeen bestuur te boek stond als conservatief, en deze bestuurders niet behept waren met veel voetbalkennis, was de sectievoorzitter Betaald Voetbal een man die voortdurend in contact stond met het topvoetbal. Vandaar dat hij een belangrijke stem had in beleidsbeslissingen over het Nederlands elftal, hoewel dit niet tot zijn takenpakket hoorde.
- 43 Interview met Joop Niezen, 30 augustus 2005.
- 44 Kok, *Wij waren de besten*, p. 153-154.
- 45 Ibidem, p. 293. Van der Hart was erg ongelukkig over zijn nieuwe functie als scout, maar zijn rapporten vielen bij Michels zeer in de smaak.

- 46 *Werkstuk Nederlands elftal naar het WK*, in archief KNVB, doos 575, map 23.
- 47 *KNVB Sportpers Kwis*, in: archief KNVB, doos 575, map 37.
- 48 Brief, 21 maart 1974, in: KNVB archief, doos 575, map 37.
- 49 Niezen schreef in 1974 ook een artikel over de veranderde houding van de sportjournalist in VI: 'De pers speelt met zwart', in: *Voetbal International/Goal* 10 (1974) p. 15. Hij stelt hierin het generatieconflict centraal. Vroeger werd een wedstrijd meer 'op afstand bekeken'. 'Het woord van de officiaal was wet. De spelers mochten dan soms fraai voetballen, praten was er niet bij. Die tijd is voorbij, dankzij de verjonging van de sportjournalist.' Even verderop getuigt Niezen van de socialistische inslag van zijn blad, door te stellen dat ook de 'voetbalwerknemer' recht heeft op een mening.
- 50 Zie ook: *Eindrapport van het bestuur WK*, Voetbaldocumentatiecentrum Zeist.
- 51 *Draaiboek PR*, in: archief KNVB, doos 575, map 22.
- 52 'Michels: eenzaam docent', in: *Voetbal International/Goal*, 22 (1974) p. 5.
- 53 Kok, *Wij waren de besten*, p. 30.
- 54 *Ibidem*, p. 25-27.
- 55 *Ibidem*, p. 28-29.
- 56 *Algemeen Dagblad*, 11 juni 1974; *De Telegraaf*, z.d. (in de plakboeken van het WK 1974 in het voetbaldocumentatiecentrum van de KNVB zijn helaas geen data aangegeven bij krantenknipsels. Waar mogelijk zal ik ze op basis van tijdsaanduidingen en het speelschema dateren, maar dat is in dit geval helaas onmogelijk. VI/Goal 24 (1974) p. 17.
- 57 Kok, *Wij waren de besten*, p. 26.
- 58 Cruiff schreef dit in zijn dagboek in *Nieuwe Revu*. Kok, *Wij waren de besten*, p. 29.
- 59 Kok, *Wij waren de besten*, p. 67.
- 60 Deze term is afkomstig uit de toentertijd grensverleggende film *A CLOCKWORK ORANGE* van Stanley Kubrick (1971). Hij werd bedacht door journalist Brian Glanville van de Britse krant *Sunday Times* en verwijst niet naar de uiterst gewelddadige hoofdrolspelers, maar naar de precieze passes, balbehandeling en de snelle positiewisselingen van het Nederlands elftal in de jaren zeventig, een ingenieus Oranje raderwerk.
- 61 Kok, *Wij waren de besten*, p. 73.
- 62 *ANDERE TIJDEN: Oranje 1974*, NPS/VPRO, 20 april 2004.
- 63 'Wereldkampioenschappen van start', *Nieuwsblad van het Noorden* 14 juni 1974.
- 64 *Nieuwsblad van het Noorden*, z.d.; in plakboek WK 1974, voetbaldocumentatiecentrum Zeist.
- 65 Joop Niezen: 'WK-dagboek', in: VI/Goal, 25a (1974) p. 14. Het weekblad verscheen gedurende het WK tweemaal per week, vandaar de toevoeging 'a'.
- 66 Havelange was de eerste in een rij 'bondsentrepreneurs' (de term is afkomstig van Stokvis – zie *Sport, publiek en de media*, p. 134-136), die met hun ondernemersgeest sport op televisie optimaal wisten te exploiteren. Hiermee kwam 'het grote geld' in het voetbal. De Britse onderzoeksjournalist David Yallop vond uit dat dit gepaard ging met corruptie. Zie: David Yallop, *De voetbalmafia. De corrupte spelletjes van de FIFA*, Amsterdam 1999.
- 67 Joop Niezen, 'WK-dagboek', in: VI/Goal, 25a (1974) p. 14.
- 68 De dag na Nederland – Uruguay werd de pers-instuif bezocht door 145 mensen.
- 69 Joop Niezen, 'WK-dagboek' in: VI/Goal, 25b (1974) p. 14.
- 70 Tenzij anders vermeld zijn de citaten van Kuiphof afkomstig uit een interview, gehouden in Soest op 25 juli 2005.
- 71 *ANDERE TIJDEN: Oranje 1974*, NPS/VPRO, 20 april 2004.
- 72 Interview Joop Niezen, 30 augustus 2005.
- 73 'Press Bulletin WK '74 in Duitsland', bijlage bij het *Eindrapport van het bestuur WK*. Voetbaldocumentatiecentrum Zeist.
- 74 *Eindrapport van het bestuur WK* (Voetbaldocumentatiecentrum Zeist). In tegenstelling tot de KNVB waren de Nederlandse journalisten over het algemeen tevreden met de faciliteiten in Duitsland. Kees Jansma zegt: de verbindingen waren prima, de persruimtes goed geoutilleerd, alles deed het en de logistiek verliep soepel. Kok, *Wij waren de besten*, p. 115.
- 75 *Eindrapport van het bestuur WK*. Voetbaldocumentatiecentrum Zeist.
- 76 'Oranje-elftal verkoopt Holland', *Algemeen Dagblad*, 19 juni 1974.

77 Bijlage bij het *Eindrapport van het bestuur WK*, Voetbaldocumentatiecentrum Zeist. Beide artikelen zijn niet gedateerd.

78 Brief, 15 juli 1974, in: archief KNVB, doos 575, map 20.

79 Brief, 26 juni 1974, ibidem.

80 Kok, *Wij waren de besten*, p. 206.

81 Ibidem. Zie ook het jaarverslag van de NSP 1974, in: archief NVJ 379.

82 ANDERE TIJDEN: *Oranje 1974*, NPS/VPRO, 20 april 2004.

83 *Verslag Nationale Publiciteitsdag* 2 april 1974, in: archief NVJ, map 379.

84 'Olympische Spelen 1896-2000', *de Volkskrant*, 11 augustus 2004.

85 Nota *Veiligheidsmaatregelen tijdens WK*. Voetbaldocumentatiecentrum Zeist.

86 Kok, *Wij waren de besten*, p. 238.

87 Kok, *Wij waren de besten*, p. 206-207.

88 Ben de Graaf, 'Oranje niet goed genoeg voor wereldtitel', *de Volkskrant*, 11 juni 1974.

89 'Oranje elf', *de Volkskrant*, 15 juni 1974.

90 'Nederland na zege nu een der favorieten', *de Volkskrant*, 17 juni 1974.

91 Ben de Graaf, 'Cruijff geeft spel aparte dimensie', *de Volkskrant*, 24 juni 1974.

92 David Yallop schrijft dat de wedstrijd tussen Nederland en Brazilië wat dit betreft de 'dreevige aanblik van het toernooi' bood. Yallop, *De voetbalmaffia*, p. 117.

93 Kok, *Wij waren de besten*, p. 207-208.

94 Joop Niezen, 'wk dagboek', in: *VI/Goal*, 26b (1974) p. 14.

95 Joop Niezen, 'wk dagboek', in: *VI/Goal*, 27a (1974) p. 14.

96 Ibidem, en Ben de Graaf, 'Vorm Oranje maakt indruk', *de Volkskrant*, 28 juni 1974.

97 Ben de Graaf, 'Vorm Oranje maakt indruk', *de Volkskrant*, 28 juni 1974.

98 Ibidem. Met de opmerking over 'tweedracht zaaien' duidde Michels op een analyse van De Graaf waarin hij stelde dat Cruijff het spel van Van Hanegem bemoeilijkt had door telkens op zijn positie te gaan staan. Van Hanegem ontkende dit zelf later in *VI*. John Linse, 'Wim van Hanegem: Johan Cruijff is de meester', in: *VI/Goal* 26b (1974) p. 2-3.

99 Joop Niezen, 'wk dagboek', in: *VI/Goal*, 27a (1974) p. 14.

100 Ibidem.

101 Ben de Graaf, 'Vorm Oranje maakt indruk', *de Volkskrant*, 28 juni 1974.

102 Ibidem.

103 Kok, *Wij waren de besten*, p. 209.

104 Ibidem, p. 209-210.

105 Ibidem, p. 211.

106 *Eindrapport van het bestuur WK*. Voetbaldocumentatiecentrum Zeist.

107 Kok, *Wij waren de besten*, p. 210.

108 U-pagina, *de Volkskrant*, 29 juni 1974.

109 Op de nieuwspagina van *VI* werd onder het kopje 'Volkskrant zwaait om' de 'verbroedering' in beeld gebracht door twee foto's onder elkaar te plaatsen. Op de eerste een argwanend kijkende Van Hanegem in gesprek met Wehberg, op de tweede een breeduitlachende Van Hanegem die poseert bij Wehberg, die getooid is in een oranje shirt. *VI/Goal*, 28 (1974) p. 5.

110 Herman Kuiphof, 'De verkeerde ging te water', in: *VI/Goal*, 27b (1974) p. 17.

111 Notulen algemene ledenvergadering NSP, 20 november 1974, in: archief NVJ, map 379.

112 Kok, *Wij waren de besten*, p. 211.

113 Hoofddredactioneel commentaar, 'Ben', in: *VI/Goal*, 26b (1974) p. 5.

114 Joop Niezen, 'wk dagboek', in: *VI/Goal*, 26b (1974) p. 14.

115 Kok, *Wij waren de besten*, p. 223-225.

116 Ibidem, p. 243.

117 *De Telegraaf*, 25 juni 1974.

118 *Algemeen Dagblad*, z.d.

119 Ruud Kuiper, 'Een daverend AD-feest voor Oranje', *Algemeen Dagblad*, 1 juli 1974.

120 Joop Niezen, 'wk dagboek', in: *VI/Goal*, 27b (1974) p. 14. Dit citaat maakt duidelijk dat Cruijff de dienst uitmaakte in het elftal, ook buiten het veld.

- 121 Kok, *Wij waren de besten*, p. 236.
- 122 Ibidem. Frick was overigens niet de enige journalist die in Hiltrup verbleef. Enkele medewerkersappartementen bij het Waldhotel waren tegen de afspraken in verhuurd aan Duitse journalisten. Deze journalisten bouwden een band op met de spelers en konden zo blijven. Twee journalisten waren van het Duitse persbureau DPA, de ander was Sigi Drach, van het boulevardblad *Express*. Hij zei in ANDERE TIJDEN: 'Ik schreef maar zeventig procent op van wat ik wist. Zo houd je het als journalist langer vol.' ANDERE TIJDEN: *Oranje 1974*, NPS/VPRO, 20 april 2004. Hij leende volgens Kok ook zijn appartement aan spelers die alleen wilden zijn met een vrouw. Kok, *Wij waren de besten*, p. 221.
- 123 Kok, *Wij waren de besten*, p. 237-239.
- 124 Ibidem, p. 239.
- 125 Ibidem, p. 239-240.
- 126 Ibidem, p. 239.
- 127 Andree Hiller, 'Cruyff, Sekt, nackte Mädchen und ein kühles Bad', *Bild Zeitung*, 2 juli 1974. n.b. Andree Hiller is een pseudoniem.
- 128 Kok, *Wij waren de besten*, p. 247.
- 129 Kok stelt impliciet dat de andere perscheefs van het Nederlands elftal er niet bij waren. Kok, *Wij waren de besten*, p. 247.
- 130 Ibidem.
- 131 Michels had al eerder in het toernooi de Duitse pers beticht van psychologische oorlogsvoering, omdat men 'er op uit was de aandacht zoveel mogelijk af te leiden van de favorietenrol die West-Duitsland in feite heeft'. Dit beeld strookte niet met de ervaringen van Nederlandse supporters in Duitsland en verkopers van oranje parafernalia. Die vonden ook gretig aftrek onder Duitse voetbalfans. Kok, *Wij waren de besten*, p. 106-107.
- 132 John Linse, 'Objectief? Kom nou!', in: *VI/Goal*, 29 (1974) p. 10.
- 133 Ibidem.
- 134 Kok, *Wij waren de besten*, p. 250.
- 135 Ben de Graaf, 'Geruchten werken louter prikkelend', *de Volkskrant*, 3 juli 1974.
- 136 'Michels spreekt geen Duits meer', *de Volkskrant*, 5 juli 1974.
- 137 Kok, *Wij waren de besten*, p. 252, en John Linse, 'Objectief? Kom nou!', p. 10.
- 138 Kok, *Wij waren de besten*, p. 258-260.
- 139 Massapsycholoog Hans van der Sande in: Jan-Willem Navis, 'Massamedia wakkeren de gekte aan', *Universiteitskrant Groningen*, 1 juli 2004.
- 140 Dit blijkt onder meer uit de vele ingezonden brieven in *de Volkskrant* nadat Ben de Graaf door enkele reservespelers in het zwembad was gegoooid. 'Discussie over verslaggeving', *de Volkskrant*, 29 juni 1974.
- 141 Kok, *Wij waren de besten*, p. 76.
- 142 Ibidem, p. 96.
- 143 Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*, Amsterdam 2004, p. 350-352.
- 144 Kok, *Wij waren de besten*, p. 204.
- 145 Ibidem, p. 216.
- 146 Herman Kuiphof, 'Michels, Grifhorst en Schwartz', *NRC Handelsblad*, 7 juli 1998.
- 147 Ibidem.
- 148 Interview met Herman Kuiphof, 25 juli 2005.